

Ruimte, Rust en Stilte

Beleving door burgers en indicaties voor beheer en beleid

**J.F. Coeterier
T.A. de Boer**

Alterra-rapport 423

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen, 2001

REFERAAT

J.F. Coeterier & T.A. de Boer, 2001. Ruimte, Rust en Stilte; *Beleving door burgers en indicaties voor beheer en beleid*. Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra-rapport 423. 94 blz. 32 ref.

In een landelijke enquête is het maatschappelijk belang van ruimte, rust en stilte vastgesteld. Hoewel deze kwaliteiten nog steeds te vinden zijn in het landschap, worden ze wel bedreigd. Rust en stilte worden verschillend ervaren; rust is meer innerlijk, stilte meer uiterlijk. Een gevoel van ruimte is niet gebonden aan openheid, je kunt het ook in een bos hebben. De beleving van ruimte en van rust hangen sterk samen. Gebiedsvreemd lawaai, vervuiling en niet-passende elementen in het landschap doen afbreuk aan beide. Verschillende typen groene omgevingen hebben een eigen verwachting van ruimte, rust en stilte. Dit maakt beheer en beleid omgevings specifiek en de identiteit van een landschap een belangrijk beleidsuitgangspunt – identiteit zowel in ruimte als in tijd gezien.

Trefwoorden: rust, stilte, ruimte, belevingsonderzoek, omgevingspsychologie

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door NLG 40,00 (€18,-) over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-rapport 423. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

© 2001 Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte,
Postbus 47, NL-6700 AA Wageningen.
Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: postkamer@alterra.wag-ur.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	9
2 Opzet van het onderzoek	11
2.1 Doelstelling	11
2.2 Probleemstelling	11
2.3 Werkwijze	12
3 Theoretisch kader	13
4 Resultaten van het veldonderzoek	17
4.1 De onderzoekshypothesen	17
4.2 Maatregelen voor het beleid en het beheer betreffende de beleving van ruimte, rust en stilte	21
5 Gesprekken met beleid en beheer	23
Literatuur	25
<i>Bijlagen</i>	
1 De Vragenlijst	29
2 Theoretisch kader	39
3 Resultaten van het veldonderzoek	61
4 De Gesprekken met het beheer en het beleid	71

Samenvatting

Doel van het onderzoek was het vaststellen van het maatschappelijk belang van ruimte, rust en stilte als kwaliteiten van de groene ruimte, en vervolgens om deze kwaliteiten zoveel mogelijk te operationaliseren voor het beleid en beheer.

Het onderzoek bestond uit drie gedeelten: een literatuurstudie, een veldonderzoek en enkele gesprekken met vertegenwoordigers van het beleid en het beheer van de groene ruimte. De literatuurstudie leverde het kader voor het veldonderzoek; de resultaten daarvan werden besproken met het beleid en beheer.

Het veldonderzoek

Bevorderen van ruimte, rust en stilte in de groene ruimte hoeft niet voor iedereen. Van degenen die de enquête ingevuld hebben zegt 4% niet naar buiten te gaan om te recreëren. Van de overigen vindt 11% het kunnen ervaren van rust en stilte buiten heel onbelangrijk, terwijl 6% daar onverschillig tegenover staat. 83% vindt het belangrijk tot heel belangrijk. 91% vindt dat de overheid ruimte, rust en stilte buiten zoveel mogelijk moet bevorderen.

Er zijn groepen onderscheiden naar geslacht, leeftijd, opleiding, gezinssituatie en stedeling versus niet-stedeling. Binnen deze groepen kwamen weinig verschillen voor. De wens om ruimte, rust en stilte te bevorderen geldt ongeacht de groep. 45% van de invullers was ouder dan 55 jaar.

Rust en stilte zijn twee kanten van dezelfde medaille. Stilte is vooral uiterlijk, rust is innerlijk en uiterlijk. Belangrijk voor de beleving van rust en stilte zijn het aantal decibel en de passendheid van geluiden, is het gebiedseigen of gebiedsvreemd, samen te vatten als de afwezigheid van lawaai. Geluiden van boeren op het land zijn minder storend dan van verkeer. De totale afwezigheid van geluid kan eng zijn. Het aanwijzen van stiltegebieden is één van de ingangen om de beleving van stilte mogelijk te maken. Het weren van gebiedsvreemd geluid, zoals brommers in bossen, is een andere. Lawaai heeft meerdere psychische effecten. Het leidt tot concentratiestoornissen, het maakt nerveus, onrustig en gespannen, het irriteert en roept agressie op, het maakt moe, het isoleert en het tast de gezondheid aan. Het is dus niet alleen schadelijk voor de rustbeleving maar ook voor de volksgezondheid.

De beleving van ruimte wordt niet beschreven door kaarten van openheid van landschappen. Ook in een bos of in de dalen van een heuvellandschap kun je een gevoel van ruimte hebben. Dat hangt vooral samen met het gevoel dat het landschap nog heel ver zo door gaat en met de heelheid van het landschap. Niet-passende elementen, doorsnijdingen en lawaai verstoren het ruimtegevoel; het in stand houden van de identiteit van het landschap versterken het.

De verwachtingen die mensen hebben van ruimte, rust en stilte zijn afhankelijk van het soort omgeving, er is niet één maat die als norm kan dienen. Deze

omgevingstypen stemmen niet overeen met de landschapstypen uit de Nota Landschap, het zijn belevingstypen, zoals bos, akkers en weiden, een meer of een plas, grotere natuurgebieden zoals de Veluwe, stadsparken, heiden en zandverstuivingen. In bos verwacht men vooral rust, in heiden en zandverstuivingen stilte, in het landelijk gebied ruimte. Maatregelen om de beleving van ruimte, rust en stilte te bevorderen moeten dus afgestemd worden op het karakter van het gebied, hun de operationalisering is gebiedsspecifiek.

Er is veel overeenstemming over de maatregelen die de beleving van ruimte, rust en stilte mogelijk moeten maken. Het tegengaan van vervuiling is de belangrijkste. Men kan geen gevoel van rust of ruimte hebben in een verwaarloosd of verloederd landschap. Vervuiling heeft twee vormen: 'echt' vuil en lawaai. Naast zwerfafval, overvolle afvalbakken en slecht onderhoud wordt ook horizonvervuiling als vorm van vervuiling gezien. Lawaaibestrijding kan via het weren van sluipverkeer, het beperken van geluidhinder van drukke wegen door voorzieningen zoals geluidsschermen of een verdiepte ligging, het beperken van laagvliegende vliegtuigen en reclamevluchten, het aanleggen van aparte terreinen voor lawaaisporten op industrieterreinen of langs snelwegen, het weren van scooters of brommers in de natuur en strengere controle daarop, het aanleggen van vrij liggende fiets- en wandelpaden en het niet aanleggen van natuurterreinen langs snelwegen.

Gesprekken met beleid en beheer

Er zijn vier gesprekken gevoerd, twee op centraal niveau (VROM en LNV), een op provinciaal niveau en een met Staatsbosbeheer.

Willen ruimte, rust en stilte algemene beleidsuitgangspunten worden, dan moeten ze opgenomen worden als kernkwaliteiten in beleidsnota's op centraal niveau. Dat is niet het geval in de 5^e Nota, wel in het nieuwe Structuurschema Groene Ruimte.

De beleving van ruimte, rust en stilte kan op twee manieren bevorderd worden: direct vanuit de mens en indirect vanuit de natuur, waarbij rust en ruimte neveneffect zijn van andere maatregelen. Naast de in de enquête genoemde maatregelen zijn directe manieren nog: gericht aankoopbeleid, het geleiden van recreatiestromen en de situering van voorzieningen. Indirecte manieren zijn het instellen van rustgebieden voor dieren en natuurontwikkeling in het algemeen. Beide manieren kunnen uitgebreid worden, bijv. via functiecombinatie.

Op het Ministerie van VROM valt geluidshinder onder Milieu, maar de locatie van functies onder Ruimtelijke Ordening. Milieu werkt met normen, Ruimtelijke Ordening denkt over kwaliteit. Tot voor kort waren dit gescheiden beleidsvelden en -diensten. Ze moeten geïntegreerd worden, wil de koppeling van milieu en ruimte kunnen doorwerken naar lagere niveaus. Ook op provinciaal niveau vallen ruimte, rust en stilte onder meerdere afdelingen, die zich er elk op hun eigen wijze mee bezighouden. De afdeling Natuur realiseert stilte via natuurontwikkelingsmaatregelen, de afdeling Milieu via stiltegebieden en de afdeling Wegen via afsluiting of snelheidsbeperking. De communicatie tussen afdelingen onderling is echter niet groot.

Door ruimte, rust en stilte tot attracties van groene gebieden te maken dreigt het gevaar dat ze zoveel bezoekers trekken dat die kwaliteiten juist weer te niet worden gedaan.

Conclusie

Het verdient aanbeveling om ruimte, rust en stilte in het beleid van de rijksoverheid op te nemen als kernkwaliteiten van omgevingen, van stedelijk tot landelijk. Hoewel zij niet voor iedereen gelden is hun maatschappelijk belang voldoende aangetoond. Er zijn verschillende manieren om ze te operationaliseren. Landschappelijke identiteit is daarbij een belangrijk uitgangspunt. Vervuiling en lawaai vormen de grootste bedreigingen.

1 Inleiding

Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van het onderzoeksprogramma Functievervulling Natuur, Bos en Landschap, dat door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij wordt gefinancierd.

De aanleiding van het onderzoek is de wens van het beheer en het beleid om inzicht te krijgen in:

- het maatschappelijk belang van ruimte, rust en stilte als belevingskwaliteiten van de groene ruimte,
- de wijze waarop die kwaliteiten geoperationaliseerd kunnen worden voor het beheer en het beleid.

Hoewel ruimte, rust en stilte niet gebonden zijn aan natuur en ook stedelijke omgevingen die kwaliteiten kunnen bieden, gaat het in dit onderzoek alleen om de beleving van ruimte, rust en stilte in groene gebieden. Maar ook dan is de onderzoeksvraag complex. Kun je in een bos op de Veluwe een gevoel van ruimte hebben? En kun je in het Amsterdamse Bos, naast Schiphol, een gevoel van rust en stilte hebben? Dit en soortgelijke vragen zijn onderwerpen van onderzoek.

Er is de laatste tijd veel onderzoek gedaan naar kwaliteiten van de groene ruimte. Ruimte, rust en stilte zijn daarin herhaaldelijk naar voren gekomen als zeer belangrijk. Geldt dat voor iedereen? Volgens een literatuuronderzoek door A. Linnartz van de Stichting Recreatie zou 46% van de Nederlandse bevolking tot de rust en ruimtezoekers gerekend kunnen worden. Vaak zijn dit ouderen. Nu is de belangrijkste onderzoekshypothese dat ruimte, rust en stilte een groot maatschappelijk belang hebben. Zelfs al zou het vooral voor ouderen gelden, iedereen wordt ouder en kan op een leeftijd komen om ze te waarderen. Maar er zijn ook genoeg jongeren voor wie ze belangrijk zijn (in het huidige onderzoek is 55% jonger dan 55 jaar).

Een tweede veronderstelling, in aansluiting op het Amsterdamse Bos en de Veluwe, is dat de beleving van ruimte, rust en stilte afhankelijk is van het soort groene omgeving en dat je in een landelijk gebied andere verwachtingen van ruimte, rust en stilte hebt dan in een groot bos.

Om deze veronderstellingen te toetsen is een enquête onder de Nederlandse bevolking gehouden. Voorafgaande aan de enquête is een literatuuronderzoek gedaan voor het vaststellen van het theoretisch kader voor het onderzoek en om onderzoeksvragen te genereren. Wat rust en stilte betreft bleek dat klachten over lawaai al heel oud zijn. De Romeinse schrijver Juvenalis merkte al op dat in het oude Rome alleen de rijken behoorlijk konden slapen, en hij vermeldt hoe zelfs Nero's generaal Drusus uit zijn slaap gehouden werd door het lawaai van karren in de nauwe, bochtige straten van de oude stad (Nieuwenhuizen). Verkeer is dus al vanouds een grote boosdoener. Ook gaat het bij lawaai niet alleen om het aantal

decibels. Je hebt de luidheid van een toon, uitgedrukt in het aantal decibels, de *subjectieve luidheid* van een toon, uitgedrukt in dB(A), en de *hinderlijkheid* van een toon, die uitgedrukt in dB(D). Geluidsmetingen worden meestal uitgedrukt in dB(A).

Is er bij rust en stilte al verschil tussen de objectieve situatie en de subjectieve beleving, nog sterker is dat het geval bij ruimte. Is er een behoefte aan ruimte? Is het idee dat Nederland vol is meer dan een idee fixe? Is die behoefte aan ruimte niet het gevolg van een aantal ontwikkelingen in de Westerse maatschappij, zoals toenemende welvaart, toenemende globalisering, toenemende individualisering. Mensen kunnen zich meer permitteren en ze reizen verder. Deze ontwikkelingen scheppen behoeften. Is er wel een behoefte aan ruimte, of is dat niet eerder een behoefte aan horizonverbreding? De stad Sao Paulo in Brazilië heeft 20 miljoen inwoners, 4 miljoen meer dan heel Nederland, terwijl het oppervlak aanzienlijk geringer is. Hoe recent is die behoefte aan ruimte, hoe snel verandert de beleving? De dichtheden in middeleeuwse steden lagen aanzienlijk hoger dan die van tegenwoordig en tot 30 jaar geleden vond niemand Nederland vol. Op zonnige dagen zoeken veel mensen welbewust dichtbezette gebieden, zoals stranden, op. Is de behoefte aan ruimte niet eerder een reactie op verstoppingen en vertragingen in verkeer en vervoer, zoals files? Negatieve effecten van lawaai op de gezondheid zijn aangetoond, maar van ruimtegebrek niet. Hoe relevant is ruimtebeleving voor het beleid?

De tweede ingang voor het onderzoek is om de beleving van ruimte, rust en stilte 'handen en voeten' te geven voor het beleid en het beheer van de groene ruimte. Welke belevingskenmerken zijn vooral van belang? Hoe meet je of hoe operationaliseer je die? Hoe algemeen of gebiedsspecifiek zijn maatregelen? Om een beeld te krijgen hoe het beleid en het beheer omgaan met ruimte, rust en stilte, welke wensen zij hebben en of zij iets hebben aan de resultaten van het veldonderzoek, zijn gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van diverse instanties. Dat ruimte, rust en stilte kernkwaliteiten van groene ruimten zijn wordt algemeen erkend, maar er is grote behoefte aan concretisering van die kwaliteiten in maatregelen en richtlijnen.

2 Opzet van het onderzoek

2.1 Doelstelling

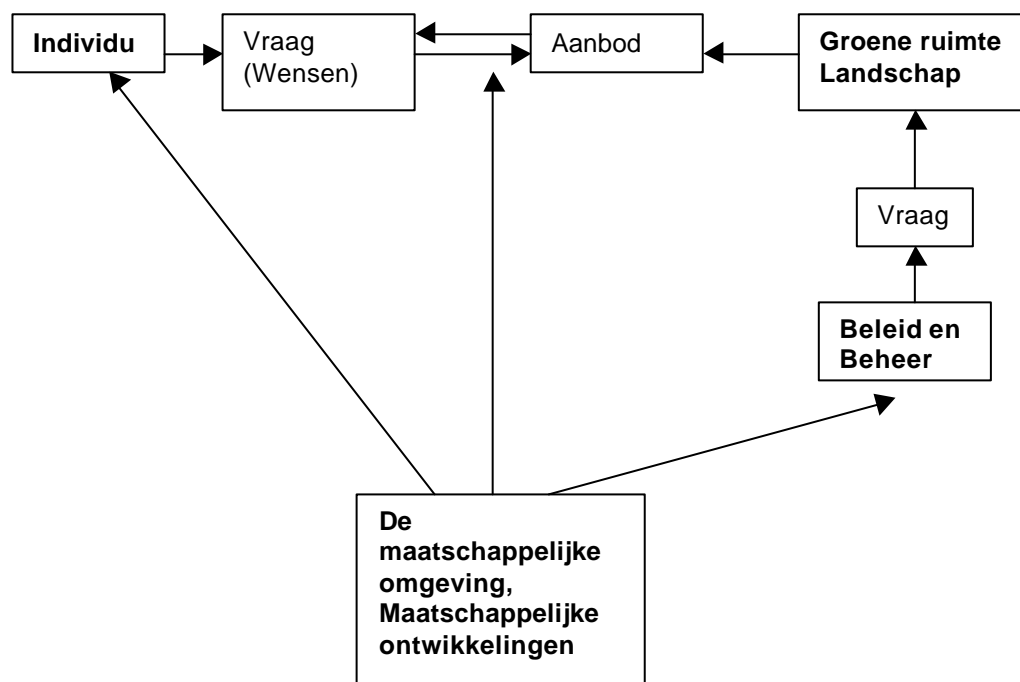
Doel van het onderzoek is:

- Aangeven hoe ruimte, rust en stilte beleefd worden.
- Aangeven hoe die beleving geoperationaliseerd kan worden voor het beleid en het beheer. Wat zijn bruikbare indicatoren voor de beleving van ruimte, rust en stilte en welke maatregelen kunnen daar vorm aan geven?

Afbakening: Het gaat om ruimte, rust en stilte in groene gebieden.

2.2 Probleemstelling

De uitgangssituatie voor het onderzoek is als volgt:

Het onderzoeksprobleem is hoe vraag en aanbod op elkaar afgestemd kunnen worden. 'De vraag' heeft daarbij een tweeledig karakter: enerzijds de vraag van het individu naar belevingsmogelijkheden van ruimte, rust en stilte in groene ruimten en anderzijds de vraag van beleid en beheer hoe die belevingsmogelijkheden geoperationaliseerd kunnen worden.

Deze ‘vragen’ zijn nader uitgewerkt in deelvragen. Ze gaan over overeenkomsten en verschillen in de beleving, de rol van het landschap als het grotere verband waarin ruimte, rust en stilte voorkomen, indicatoren om ze te meten en maatregelen om ze te bevorderen. In onderstaand schema worden ze gepresenteerd als onderzoekshypothesen. Achter elke hypothese staan de nummers van de betreffende vragen. De vragenlijst staat in bijlage 1, de toetsingsresultaten in hoofdstuk 4.

Onderzoekshypothesen	Vragen
– Er is verschil tussen de beleving van rust en van stilte.	5
– ‘De groene ruimte’ is gedifferentieerd in de beleving. Mensen onderscheiden verschillende typen groene ruimten en hebben verschillende verwachtingen van ruimte, rust en stilte in de verschillende typen.	9/10, 14, 22, 23, 26
– Rust wordt belangrijker gevonden dan ruimte .	22
– Het belang van ruimte, rust en stilte is afhankelijk van de woonomgeving, met name van het onderscheid stedeling ~ niet-stedeling.	groepsverschillen
– De beleving van rust en stilte is afhankelijk van de activiteit .	8b
– De vraag naar, of het belang van ruimte, rust en stilte is onafhankelijk van geslacht, opleiding, leeftijd en gezinssituatie.	27-30
– Ruimte, rust en stilte hebben duidelijke indicatoren.	5, 7, 9,10,15
– Het ruimtegevoel neemt af.	12
– Ruimte, rust en stilte zijn geen op zichzelf staande ervaringen, er zijn diverse gevoelens mee verbonden. Dit gevoelscomplex is vrijwel hetzelfde voor ruimte en voor rust.	15-17
– De beleving van ruimte is afhankelijk van het soort ruimte en niet van de maat van de ruimte.	14, 15

Als de laatste hypothese dit klopt zeggen kaarten over openheid dus niets over de ruimtebeleving.

2.3 Werkwijze

Het onderzoek bestaat uit drie fasen:

- Literatuuronderzoek. Dit leverde het theoretisch kader voor het onderzoek en ideeën voor de vragenlijst op. Het onderzoekskader staat in hoofdstuk 3, de resultaten van het literatuuronderzoek in bijlage 2.
- Aangezien het gaat om een maatschappelijke vraag naar ruimte, rust en stilte, is er een enquête uitgevoerd onder een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking. Aangezien de stad een wezenlijk andere omgeving is dan het buitengebied of een dorp, worden twee deelpopulaties onderscheiden: stedelingen en niet-stedelingen. Dit sluit ook aan op eerder onderzoek (Reneman et al., 1999). Omdat het om een verkennend onderzoek gaat, wordt gestreefd naar 500 ingevulde enquêtes, 250 per deelpopulatie. Dit is voldoende om een indruk van de vraagkant te krijgen. De resultaten staan in hoofdstuk 4, de uitkomsten op de afzonderlijke vragen en de resultaten van groepsonderscheidingen staan in bijlage 3.
- De resultaten van het bevolkingsonderzoek zijn besproken met mensen uit het beheer en het beleid. Hoe denken zij aan de maatschappelijke wens tegemoet te komen? Wat doen zij al en wat zouden zij nog willen en kunnen doen? De resultaten staan in hoofdstuk 5, een verslag van de gesprekken in bijlage 4. Dit verslag is ook toegestuurd aan de gesprekspartners, ter kennisname en eventueel ter correctie.

3 Theoretisch kader

Hoewel het slechts een beperkt literatuuronderzoek was, heeft het toch een aantal ideeën opgeleverd die het kader vormen voor het veldonderzoek. Helaas is dit niet één samenhangend kader, maar veeleer een aantal afzonderlijke uitgangspunten voor het onderzoek. Volgens het schema in par. 2.2 zijn er uitgangspunten vanuit het individu, het landschap en het beleid/beheer. Naar alle punten is in de enquête gevraagd.

Het literatuuronderzoek gaf ook inzicht in maatschappelijke ontwikkelingen, waarbij natuur en groene ruimten compensatie kunnen bieden voor mogelijke negatieve effecten van ontwikkelingen. Ze staan in bijlage 2, par.10, omdat er meestal geen rechtstreeks verband met de beleving was.

De volgende uitgangspunten vormen samen het theoretisch kader. Vanwege de beperktheid van het onderzoek is er geen enkele pretentie tot volledigheid.

Individu

Algemeen

De beleving van ruimte, rust en stilte in groene omgevingen wordt niet alleen bepaald door intrinsieke plekkwaliteiten, de ***pull-factoren***, maar ook door de contrastbeleving met negatieve aspecten in de dagelijkse woon- en werkomgeving, zoals stress, lawaai, opgesloten tussen steen en beton, onveiligheid, drukte; de ***push-factoren***.

Het gaat in de beleving niet òf om rust en stilte òf om drukte en afleiding, maar om beide, alleen in de juiste dosering en op de juiste tijd en plaats. Leefstijl, woonomstandigheden, werk, gezinssituatie e.d. kunnen dat beïnvloeden. Rust en stilte moeten niet op zich beschouwd worden, maar in een groter verband, zowel persoonlijk als maatschappelijk. Dit kan tot individuele- en tot groepsverschillen in de beleving van rust en stilte leiden

Als je wandelt kun je kritischer op geluiden en lawaai zijn dan wanneer je fietst. Als je wandelt gebruik je al je zintuigen, en je gebruikt ze intensiever. Als je fietst is vooral het kijken belangrijk. Je moet ook meer op de weg letten en op andere weggebruikers. Dit neemt een deel van je aandacht in beslag, waardoor er minder aandacht voor andere zintuiglijke indrukken is

Rust en ruimte zijn geen enkelvoudige begrippen, maar als het ware toppen van ijsbergen. Het zijn begrippen met een rijk vertakte betekenisinhoud, kwaliteiten waarmee veel andere kwaliteiten verbonden zijn. Zo is een gevoel van ruimte verbonden met een gevoel van vrijheid en hebben rust en ruimte diverse gezondheidsaspecten

Rust en stilte

Er is verschil tussen gebiedseigen en gebiedsvreemd geluid. De toleranties ervoor zijn verschillend.

Er is verschil tussen de beleving van rust en van stilte. Stilte is vooral akoestisch en fysisch, de afwezigheid van geluiden. Rust is vooral een innerlijke beleving, een gemoedstoestand, die slechts ten dele gepaard met weinig geluid. Voor zover het gepaard gaat met geluid is het vooral de afwezigheid van storend geluid.

Ruimte

Een gevoel van ruimte is verbonden met een gevoel van vrijheid, van persoonlijke controle en je activiteiten zelf kunnen regelen. Is een ruimte sterk ingericht voor een activiteit en is het handelen sterk geprogrammeerd, dan vermindert dat het gevoel van ruimte

Het hebben van een gevoel van ruimte is niet afhankelijk van de fysieke openheid van een landschap. Het heeft te maken met de eenheid van het landschap en met de mogelijkheid je er in opgenomen te voelen. Dit werkt op twee manieren: a) Je deel van een geheel voelen kan zich o.a. vertalen als een gevoel van ruimte – je bent niet afgescheiden van je omgeving maar daarin opgenomen. b) Als het landschap een grote eenheid vormt, heb je het gevoel dat het nog heel lang zo doorgaat. Zo'n gevoel heb je bijv. in een bos of in de bergen. Dit gevoel van continuïteit geeft een gevoel van ruimte. Het wordt aangetast als de eenheid wordt aangetast, bijv. door storende elementen of door vervuiling.

Landschap

Er is verschil in ruimtevorming door gebiedseigen of gebiedsvreemde elementen. Vreemde elementen maken nooit echt deel uit van de ruimte. Ze nemen alleen maar ruimte in beslag.

Beleid en beheer

Goed onderhoud van een omgeving is een belangrijke voorwaarden voor het prettig kunnen verrichten van activiteiten, zoals wandelen, fietsen, rusten, spelen met kinderen.

Lawaai en onrust om je heen nemen aandacht in beslag. Dit wekt irritatie. Het is niet alleen storend, maar je kunt ook niet die aandacht aan je omgeving besteden die je daar graag aan zou willen besteden. Anders gezegd: lawaai verhoogt je prikkelniveau (de hoeveelheid prikkels die je hersens nodig hebben om te functioneren) zonder dat je je daartegen kunt verweren. Een permanent hoog prikkelniveau, of hoger dan het normale instel-niveau, is schadelijk. Het kan leiden tot stress, maar ook tot lichamelijke stoornissen.

Als je ruimte, rust en stilte wilt bevorderen moet je geen recreatieve voorzieningen aanleggen die veel mensen trekken.

Lawaai is de grootste rustverstoorder, de grootste vervuiler. De meest voor de hand liggende, maar niet de makkelijkste oplossing zou zijn om lawaaibronnen te verwijderen of af te schermen. In onderzoek waar dat gebeurd is, zoals naar de leesvaardigheid van kinderen, waren positieve effecten direct meetbaar (Bronzaft). Lawaaibronnen aanpakken vereist echter een veelheid aan ingrepen zoals zonering en het aanbrengen van bufferzones, herziening van bouwcodes en ontwerpvoorschriften, en aanpassing van hindervoorschriften en -normen. Het aanbrengen van schermen is niet genoeg.

4 Resultaten van het veldonderzoek

Bij de interpretatie van de uitkomsten moet bedacht worden dat het de bedoeling was om 500 ingevulde enquêtes te krijgen, 250 uit stedelijke gebieden, 250 uit niet-stedelijke gebieden. Om dat aantal te halen is de steekproef 4x zo groot genomen, nl. 2000 mensen. Dat betekent dat 1500 mensen de enquête niet hebben ingevuld. Er heeft geen analyse van deze groep plaatsgevonden. Het is dus onbekend hoeveel van deze 1500 mensen niet naar buiten gaan om te recreëren. De enquête is vooral ingevuld door mensen die regelmatig naar buiten gaan. Slechts 4% van hen zegt niet naar buiten te gaan om te recreëren. Van de overigen vindt 82% het kunnen ervaren van rust en stilte buiten (heel) belangrijk, 6% is onverschillig en 11% vindt het heel onbelangrijk. Van de invullers was 45% ouder dan 55 jaar. (In heel Nederland is 60% ouder dan 40 jaar).

De resultaten van het veldonderzoek leveren twee ingangen op om de beleving van ruimte, rust en stilte te operationaliseren: als indicatoren waarmee die beleving *gemeten* kan worden en als maatregelen om die beleving te *beïnvloeden*.

De resultaten worden gepresenteerd aan de hand van de onderzoekshypothesen uit par. 2.2. De indicatoren staan in par. 4.1, de maatregelen in par. 4.2

4.1 De onderzoekshypothesen

Eerst komen de bevestigde, dan de weerlegde hypothesen.

Hoe het wel is

Er is een verschil in de beleving van rust en van stilte.

Voor 63% van de respondenten klopt dit. Rust is vooral innerlijk, stilte vooral uiterlijk. Behalve de hoeveelheid lawaai is ook het soort lawaai belangrijk. Gebiedseigen geluiden worden minder snel als storend ervaren dan gebiedsvreemde geluiden.

Verschillende soorten groene ruimten hebben een verschillende beleving van ruimte, rust en stilte.

Dit is op verschillende manieren onderzocht en bevestigd.

- In het landelijk gebied storen geluiden van werken met machines, of van andere bezoekers minder dan in een natuurgebied.
- Mensen hebben het sterkst een gevoel van ruimte in grote natuurgebieden zoals de Veluwe of het Waddengebied, iets minder in heiden en zandverstuivingen, en weer iets minder in het landelijk gebied. Het minst hebben zij dat gevoel in een stadspark en vanaf binnenwegen. Er is dus een duidelijke differentiatie in ruimtegevoel.
- Hoe vaak horen ruimte, rust en stilte tot de meest gewaardeerde kwaliteiten van groene ruimten? Dit is gevraagd voor 9 typen groene ruimte, bijv. bos, akkers en

weiden, stadspark, en voor 8 kwaliteiten (vraag 22). Het scorepatroon was voor elk type groene ruimten weer anders, elk type heeft zijn eigen specifieke kwaliteiten. Over alle groene ruimten samengenomen scoren rust en ruimte echter even hoog (en het hoogst). Stilte is minder belangrijk.

- In groene ruimten storen lawaai, drukte, horizonvervuiling en autoverkeer het meest. Dit verschilt per type groene ruimte. In een park of langs binnenwegen is men er zo aan gewend dat het meer mensen niet dan wel stoort. Op een dijk langs een rivier stoort het even vaak wel als niet. Maar in grote natuurgebieden, bos en heiden is het heel erg storend. De storendheid of prettigheid van geluiden is afhankelijk van het soort omgeving. Of liever: elke omgeving heeft een eigen verwachtingspatroon, een eigen scala van zintuiglijke impressies.
- Vrijwel iedereen was het eens met de volgende uitspraken:
 - * In een stadspark stel ik andere eisen aan ruimte, rust en stilte dan in een groot bos.
 - * Elk landschap heeft zijn eigen belevingsmogelijkheden voor ruimte, rust en stilte.

Het belang van ruimte, rust en stilte is onafhankelijk van geslacht, opleiding, leeftijd en gezins-situatie.

De overeenkomsten tussen groepen in hun mening over allerlei aspecten van en eisen aan ruimte, rust en stilte zijn inderdaad veel groter dan de verschillen. Bovendien zijn de verschillen weinig systematisch, in die zin dan vrouwen altijd iets meer of minder vinden dan mannen, lager dan hoger opgeleiden, etc. Als er al verschillen zijn, is er meestal wel een plausibele verklaring voor te vinden en betreft het meestal ad hoc gevallen. Dit stemt overeen met het geringe verschil tussen stedelingen en niet-stedelingen. Ruimte, rust en stilte zijn voor iedereen belangrijke kwaliteiten.

Ruimte, rust en stilte hebben duidelijke indicatoren.

Indicatoren voor stilte zijn:

- aantal decibel
- gebiedseigen geluid

Sommige geluidsbronnen nemen een tussenpositie in tussen gebiedseigen en gebiedsvreemd, zoals blaffende honden van bezoekers in een gebied waar veel recreanten komen. Lawaai is strijdig met stilte. Ook gebiedseigen geluiden mogen niet te hard zijn.

Indicatoren voor rust zijn:

- afwezigheid van drukte
- geen lawaai
- weinig beweging in het landschap door externe bronnen, zoals verkeer of bezoekers
- verschillende eisen aan gebiedseigen en gebiedsvreemd geluid
- dat het 's nachts donker is
- dat er geen hinderlijke zintuiglijke indrukken zijn, zoals stank

Het hinderlijkst voor zowel stilte als rust zijn:

- knetterende brommers en motoren
- industriegeluiden
- geluiden van een naburige snelweg
- overvliegende vliegtuigen zijn ook erg hinderlijk maar komen in de meeste gebieden weinig voor

Indicatoren voor ruimtebeleving zijn, in volgorde van belangrijkheid:

- uitzicht
- rust en stilte
- dat het landschap nog ver zo doorgaat
- veel groen (dit is niet strijdig met veel uitzicht)
- geen horizonvervuiling
- geen storende elementen in het landschap
- aanwezigheid van historische elementen
- geen drukte
- landweggetjes
- de aanwezigheid van water

Ruimte, rust en stilte zijn geen op zichzelf staande belevingen. Er zijn meerdere, onderling verknoopte gevoelens mee verbonden. Dit gevoelscomplex is geheel of grotendeels hetzelfde voor ruimte als voor rust.

Gevraagd is: Stel U bent ergens buiten waar u sterk een gevoel van ruimte heeft. Welke gevoelens heeft u dan nog meer? Daarbij kon men kiezen uit 9 andere gevoelens. Al deze gevoelens kwamen bij ruimtebeleving voor, zij het sommige sterker dan andere. Sterk geassocieerde gevoelens waren:

- tot rust komen (vandaar dat lawaai ook het ruimtegevoel aantast)
- afstand van dingen kunnen nemen (=psychische ruimte)
- kunnen opgaan in de omgeving (vandaar dat storende elementen een gevoel van ruimte verstoren)
- ver weg zijn van alles (dit is ook psychische ruimte)
- vrijheid

Vervolgens is gevraagd of men die gevoelens ook had in een omgeving waar het rustig en stil is. 50% had daar (vrijwel) dezelfde gevoelens, 37% enigszins dezelfde.

Dit wat betreft de *subjectieve*, gevoelsmatige kant. De beleving van ruimte, rust en stilte is een samenspel van gevoelens.

Maar ook aan de *objectieve*, landschapskant bleek dat voor de beleving van ruimte, rust en stilte een samenspel van landschapseigenschappen belangrijk is. Die beleving wordt niet bepaald door slechts één of enkele factoren. Voor het beleid betekent dit dat, naast het verwijderen van storingsbronnen, het bij het bevorderen van de beleving van ruimte, rust en stilte vooral om het landschap als geheel gaat.

Ook blijkt uit de genoemde storingsbronnen dat beheer en beleid eigenlijk niet te scheiden zijn. In de beleving zijn dat geen aparte dingen, maar zijn ze nauw verbonden. In elk beleid moet beheer ingecalculiseerd zijn.

De beleving van ruimte is afhankelijk van het soort ruimte en niet van de maat van de ruimte.

Als ruimtegevoel afhankelijk was van de mate van openheid zou niemand in een bos of in de bergen een gevoel van ruimte kunnen hebben, terwijl die juist herhaaldelijk als voorbeeld van plaatsen met ruimtegevoel genoemd zijn. Belangrijk voor ruimtebeleving is een gevoel van continuïteit, dat een landschap nog heel ver zo door gaat. Dat kan bij uitstek het geval zijn in een bos en in de bergen. Het feit dat deze veronderstelling klopt betekent dat kaarten over fysieke openheid, die momenteel in het beleid gebruikt worden als kwaliteitscriterium, niets zeggen over de ruimtebeleving.

Hoe het niet is

Rust wordt belangrijker gevonden dan ruimte.

Dit klopt niet. Voor alle groene omgevingen samen worden rust en ruimte even belangrijk gevonden. Voor specifieke omgevingen varieert dit. In een bos wordt rust belangrijker gevonden dan een gevoel van ruimte, maar in het landelijk gebied is dat net andersom.

Het belang van ruimte, rust en stilte is afhankelijk van de huidige woonomgeving, met name van het onderscheid stedeling – niet-stedeling.

Ook dit klopt niet. Er waren veel meer overeenkomsten dan verschillen tussen stedelingen en niet-stedelingen in hun beleving van ruimte, rust en stilte.

De beleving van rust en stilte is afhankelijk van de activiteit.

Dit klopt niet in zijn algemeenheid. Op de vraag of men zich eerder aan lawaai stoort als men wandelt dan als men fietst, antwoordde 57% van de respondenten dat dat voor hen niets uitmaakt. Degenen voor wie het wel uitmaakte, waren gevoeliger voor lawaai als zij wandelden.

Het ruimtegevoel neemt af.

49% van de mensen zegt dat er geen verschil is tussen de ruimtebeleving nu en 10 jaar geleden. Nu bleek deze vraag niet door iedereen hetzelfde geïnterpreteerd te zijn. Sommigen hebben gereageerd op de *fysiek aanwezige* ruimte, anderen op hun *gevoel* van ruimte. Deze laatste groep constateerde herhaaldelijk dat het belang dat zij aan ruimte hechten de laatste tien jaar is toegenomen – ruimte is belangrijker voor hen geworden, dat gevoel is nu sterker dan tien jaar geleden.

Wat de fysieke ruimte betreft, bleek dat er overal in Nederland nog steeds veel plekken zijn waar men ruimte (en ook rust en stilte) kan beleven.

4.2 Maatregelen voor het beleid en het beheer betreffende de beleving van ruimte, rust en stilte

De antwoorden op de vragen wijzen in de eerste plaats uit dat ruimte, rust en stilte geen gescheiden kwaliteiten zijn die onafhankelijk van elkaar werken, maar dat ze in de beleving nauw verbonden zijn en dat ze ook veel, en veelal dezelfde gevoelens oproepen. Dit maakt dat er weliswaar maatregelen zijn die vooral op de ruimtebeleving werken en andere die vooral gericht zijn op rust en stilte, maar de meeste werken op alle drie. In de enquêtes zijn bij de indicatoren de volgende maatregelen genoemd:

- Behoud of versterking van het karakter, of de identiteit, van groene gebieden.
- In stand houden van grote landschappelijke eenheden; tegengaan van versnippering en doorsnijding.
- Tegengaan van storende elementen.
- Tegengaan van horizonvervuiling. Dit kan o.a. met 'camouflerende' beplanting.
- Aanleg van fiets- en wandelpaden, liefst vrijliggend en breed genoeg om rustig en veilig met zijn tweeën naast elkaar te lopen of te rijden.
- Afsluiten van landwegen voor doorgaan gemotoriseerd verkeer, ook brommers. Weren van sluipverkeer.
- Tegengaan van gebiedsvreemd lawaai en gebiedsvreemde activiteiten. Dit kunnen industriële activiteiten zijn, maar ook geluidhinder van snelwegen.
- Tegengaan van vervuiling.
- Situeren van lawaaisporten buiten groene gebieden.
- Situeren van drukbezochte groene attracties aan de rand van groene gebieden en aansluitend op goede verkeerswegen. Voorzieningen om drukte op te vangen. Geleiden van bezoekersstromen. Rekening houden met vervoersstromen.
- Integratie van milieu-, natuur- en verkeersdiensten in het beleid; niet alleen werken met vergunningen.
- Opnemen van ruimte, rust en stilte als kernkwaliteiten in rijksnota's. Volgen, en eventueel begeleiden, hoe er dan op lagere niveaus, van provincies en gemeenten, invulling aan wordt gegeven. Hierover documentatie opbouwen en uitwisseling stimuleren.
- Een scherpe controle op handhaving van regels, vooral wat betreft vervuiling en lawaaioverlast. Daarbij ook pro-actief denken, bijv. wat betreft het aanbrengen van voorzieningen. *Elke maatregel en voorziening vereist controle op een goed gebruik.* Een voorziening zonder goed beheer werkt op den duur vaak averechts.

5 Gesprekken met beleid en beheer

Er zijn vier gesprekken gevoerd, met vertegenwoordigers van het centrale en provinciale beleid en het beheer. Het centrale beleid betrof VROM en LNV-GRR, het provinciale beleid Gelderland en het beheer Staatsbosbeheer.

Ruimte, rust en stilte waren de centrale gespreksonderwerpen. Het ging er om hoe deze kwaliteiten thans in het beleid en beheer gerealiseerd worden en hoe dat in de toekomst meer of beter zou kunnen.

Resultaten

Willen ruimte, rust en stilte algemene beleidsuitgangspunten worden, dan moeten ze eerst opgenomen zijn als criteria of kernkwaliteiten in beleidsnota's op centraal niveau. Beleid op lagere niveaus moet daar dan invulling aan gaan geven. Hierbij is de 5^e Nota Ruimtelijke Ordening richtinggevend voor andere beleidsnota's, zoals het Structuurschema Groene Ruimte van LNV. De 5^e Nota heeft 7 criteria voor ruimtelijke kwaliteit, maar ruimte, rust en stilte zitten daar niet expliciet in. Een projectgroep van de RPD is echter bezig de 7 criteria te operationaliseren en er indicatoren voor te benoemen. Resultaten van dit project zijn momenteel nog niet bekend. De resultaten van het huidige onderzoek zijn wel onder hun aandacht gebracht. Op het centrale niveau van LNV, in het Structuurschema Groene Ruimte 2, zijn ruimte, rust, stilte wel opgenomen als één van de acht kernkwaliteiten van de groene ruimte, naast donkerte. Daar moeten ze al doorwerken in het lokale beleid.

Behalve opname in beleidsnota's is er nog een ander aspect. Op het centrale niveau bij VROM valt stilte onder Milieu, terwijl de locatie van functies onder Ruimtelijke Ordening valt. Milieu werkt met normen, Ruimtelijke Ordening denkt over kwaliteit. Tot voor kort waren dit gescheiden beleidsdiensten. Ze zouden geïntegreerd moeten worden, wil de koppeling van milieu en ruimte kunnen doorwerken naar lagere niveaus.

Ook op provinciaal niveau vallen ruimte, rust en stilte onder verschillende afdelingen, die zich er elk op hun eigen wijze mee bezighouden. De afdeling Natuur realiseert stilte via natuurontwikkelingsmaatregelen, de afdeling Milieu via stiltegebieden en de afdeling Wegen via afsluiting of snelheidsbeperking. De communicatie tussen afdelingen onderling zou beter kunnen.

De beleving van ruimte, rust en stilte kan op twee manieren bevorderd worden: direct, vanuit de mens, en indirect, vanuit de natuur. Directe manieren zijn bijv. geluidswallen, wegen afsluiten voor gemotoriseerd verkeer, snelheidsbeperkingen en het instellen van stiltegebieden. Indirect worden rust en ruimte bevorderd als neveneffect van andere maatregelen, zoals natuurontwikkeling. De direct manier zou uitgebreid kunnen worden, bijv. door het situeren van lawaaisporten, of in het algemeen door functiecombinatie. In par. 10 van bijlage 2 worden enkele mogelijkheden gegeven. Landschapsbeherende instanties zoals Staatsbosbeheer

werken zowel direct als indirect. Direct via aankoopbeleid, het geleiden van recreatiestromen en het situeren van voorzieningen, indirect bijv. via het instellen van rustgebieden voor dieren. Dit is echter meer gericht op rust en stilte voor de natuur dan voor mensen.

Tot slot een waarschuwing van de schrijvers: Ruimte, rust en stilte zijn niet alleen kernkwaliteiten van de groene ruimte, maar van het leven zelf. Zonder die kwaliteiten worden we overspannen. Er moet daarom voor gewaakt worden, ze als speciale attractie in speciale gebieden op te voeren. Ten eerste dreigt dan het gevaar dat teveel bezoekers die kwaliteiten dan juist te niet doen, en ten tweede mogen andere gebieden dan wel lawaaiig en onrustig zijn. Alle Nederlanders willen echter 's nachts rustig kunnen slapen, en na hun werk tot rust kunnen komen. Zo kan rustbevordering ook zitten in beter bouwvoorschriften bij woningbouw.

Literatuur

- Arkel, M. van. 2000. Landschapsbeleving in natuurgebieden. *Aarde en Mens.* 3, 23-27
- Bronzaft, A.L. 1981. The effect of a noise abatement program on reading ability. *Journal of Environmental Psychology*, 1, 215-222.
- Bruin, A.H. de en P.M.A. Klinkers. 1995. Waterrecreatie in de Oosterschelde, Voordelta en Waddenzee. Staring Centrum, Rapport 385, Wageningen.
- Coeterier, J.F., M.B. Schöne. 1999. Struinen en landschapsbeleving. Reeks Operatie Boomhut, nr. 5.
- Dagevos, J.C., J. Luttik, M.M.M. Overbeek, A.E. Buijs. 2000. Tussen nu en straks. Trends en hun effecten op de groene ruimte. LEI 40005.
- Goossen, C.M., F. Langers. 1997. Maatregelen voor geluidhinder op recreatieterreinen: een literatuuronderzoek. SC-DLO. Rapport 540. Wageningen.
- Goossen, C.M., F. Langers, J.F.A. Lous. 1997. Indicatoren voor recreatieve kwaliteiten in het landelijk gebied. SC-DLO, Rapport 584. Wageningen.
- Herzele, A. van. 2001. Groene ruimten voor de stadsmens. *Groencontact*, tijdschrift van de Vereniging voor Opebaar Groen [van Vlaanderen]. nr. 1. 16-20
- Hofman, W.F. 1991. Vliegtuiglawaai, slaap en gezondheid. Gezondheidsraad, Rapport A91/1, den Haag.
- Jókövi, E.M., M.B. Schöne. 1998. Wensen voor recreatie. Rapport 641. SC-DLO, Wageningen.
- Jong, R.G. 1998. Beoordelingsmethode stiltegebieden. Deelrapport Belevingsonderzoek. TNO, Leiden. Rapport 98.027.
- Marks, D.F., M. Murray, B. Evans, C. Willig. 2000. *Health Psychology*. Sage. London.
- Meijman, T.F. et al. 1997. Vermoeidheid. *Cahiers biowetenschappen en maatschappij*. Leiden.
- Milieubeleving. 1998. Onderzoek naar milieubeoordeling door de bevolking. Provincie Zuid-Holland, Directie Water en Milieu.
- Nieuwenhuizen, J.K. 1969. *Stilte alstublieft*. Rede. TH Eindhoven.

Overbeek, M.M.M., M.H. Borgstein, H.C. Hofsink. 2000. Beleven en doen: consumenten en recreatie in de groene ruimte. LEI 40012

Pine, B.J., J.H. Gilmore. 1999. The experience economy. Harvard Business School Press, Boston.

Ploeger, B., Ypma, K.W., Langers, F., Elbersen, B. 2000. Recreatielandschappen: de invloed van omgevingskenmerken op de gebiedskeuze voor recreatief fietsen en wandelen. Alterra, rapport 157. Wageningen.

Pronk, D.M., T.A. de Boer, H.W.J. Boerwinkel. 1997. Aantrekkingskracht van parken op stadsniveau. IBN-rapport 274. IBN-DLO, Wageningen.

Reneman, D-D., M. Visser, E. Edelmann, B. Mors. 1999. Mensenwensen: de wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving. Reeks Operatie Boomhut nr. 6.

Roo, G. de (redactie). 1993. Gaten in de stilte: het beheer van het stiltegebied Waddenzee. Geo Pers, Groningen.

Rotter, J.B. 1966. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. Psychological Monographs: General and Applied. Vol. 80, no. 1. Whole nr. 609.

Rust en Ruimte. Rapport Studiecommissie Toerisme Zuidwest-Friesland. 1962.

Rust voor de kust: onderzoek naar de kustrecreatie in de Zuidhollandse Voordelta. 1995. Dienst Ruimte en Groen, Provincie Zuid-Holland, en Research voor Beleid, Leiden.

Schwartz, S.H. 1999. A theory of cultural values and some implications for work. Applied Psychology, 48, 1, 23-49.

Saegert, S. 1980. Crowding and cognitive limits. In J. Harvey (Editor), Cognition, social behavior and the environment. Hillsdale, NJ. Erlbaum.

Sommer, R. 1969. Personal space.

Stokols, D., I. Altman. 1987. Handbook of environmental psychology. Vol. 1 en 2. Wiley.

Strzygowski, W. 1959. Europa brauch Naturparke. Berger Verlag, Horn.

Voorstudie kwaliteit openbare ruimte, groen in en om de stad.

Vries, S. de, R.A. Verheij, P.P. Groenewegen. 2000. Natuur en gezondheid: een verkennend onderzoek naar de relatie tussen volksgezondheid en groen in de leefomgeving. *Mens en Maatschappij*, 75, 4, 320-339.

Walter, J., S.A. Calon, S.J. ten Wolde. 1999. De betekenis van natuur en recreatie voor gezondheid en welzijn van mensen. Reeks Operatie Boomhut, nr. 8

Windt, N. van der, W. Rienks, K. Ypma. 2001. Energieteelt voor Noord-Nederland op de kaart. Alterra-rapport 254. Wageningen.

Wollheim, R. 1999. *On the emotions*. Yale University Press, New Haven.

Bijlage 1 De Vragenlijst

Introductie

Deze vragenlijst gaat over wat U belangrijk vindt als U buiten aan het recreëren bent, in het landelijk gebied, tussen de akkers en weilanden, of in de natuur. Meer speciaal gaat het over Uw beleving van rust en stilte en het gevoel van ruimte dat men buiten kan hebben. Het onderzoek gebeurt in opdracht van de Directie Natuurbeheer van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

Soms worden er in een vraag verschillende soorten landschappen genoemd. Probeer U zich die landschappen eerst goed voor te stellen voor U de vraag beantwoordt.

[Als de percentages niet optellen tot 100 heeft het ontbrekende aantal de vraag niet ingevuld].

Allereerst een paar vragen over rust en stilte

1a. Gaat U wel eens naar buiten om te recreëren, naar een park, een bos, een natuurgebied of het landelijk gebied, tussen de akkers en weilanden?

- Ja 94,4%
- Nee 4,4% Naar vraag 5

1b Hoe vaak is dit gemiddeld

- Tenminste 1x per week 54%
- Tenminste 1x per maand 35%
- Tenminste 1x per half jaar 10%
- Minder dan 1x per half jaar 1%

2. Hoe belangrijk vindt u het kunnen ervaren van rust en stilte buiten?

- Heel onbelangrijk 11%
- Onbelangrijk -
- Niet belangrijk en niet onbelangrijk 6%
- Belangrijk 31%
- Heel belangrijk 51%

3. Wat doet u als u naar buiten gaat om te recreëren?

...

4. Zou u vaker naar buitengaan als daar meer rust en stilte was?

- Ja 30%
- Nee 52%
- Weet niet 17%

5 Is rust voor u hetzelfde als stilte?

- Ja 35% naar vraag 6
- Nee 63%

5a. Wat is rust voor U

5b. En wat is stilte voor u?

6. Zijn er ook rustige en/of stille plekken bij u in het buitengebied?

- Heel veel 4%
- Redelijk veel 27%
- Weinig 52%
- Geen of vrijwel geen 17%

7. Stel u bent buiten. Stoort u zich dan aan lawaai? Wilt u in het onderstaande schema voor elke uitspraak over lawaai nagaan of en in welke mate u het ermee eens bent. Zet een kruisje in het vakje dat voor u van toepassing is. [in de vakjes staan aantallen mensen, geen %]

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Eens noch oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
Lawaai maakt me onrustig, nerveus, gespannen	20	71	83	204	104
Lawaai leidt me af en daardoor kan ik me minder goed concentreren	13	55	63	246	103
Van lawaai word ik moe	16	84	112	184	85
Lawaai irriteert me en maakt me boos	17	85	95	193	86
Lawaai tast mijn gezondheid aan	30	108	164	128	41
Lawaai stoort contacten met andere mensen, het isoleert je	22	82	122	186	67
Door lawaai verlang ik naar de rust van de natuur	11	39	54	206	175
Lawaai maakt het levendig	117	196	96	59	6
Lawaai geeft een idee van gezellige drukte	125	200	99	44	7

Anders, namelijk:

Voor deze vraag zijn per onderdeel gemiddelden berekend voor stedelingen en niet-stedelingen. Geen van de verschillen was significant.

8a. In hoeverre stoort lawaai u in de onderstaande omgevingen? [Aantallen]

	Helemaal niet zelfs integendeel	Een beetje	matig	Behoorlijk sterk	Heel sterk
In het bos	19	56	71	196	148
In het landelijk gebied, tussen de akkers en weiden	37	73	141	160	72
Aan een meer of een plas	28	70	138	155	94
In een gebied met landgoederen of buitenplaatsen	27	74	184	145	49
In grote natuurgebieden, zoals de Veluwe of de Wadden	21	46	68	194	153
In een stadspark	62	128	200	68	23
Op binnenwegen	54	146	186	70	23
Op heidevelden of in zandverstuivingen	24	47	99	191	118
Op een dijk langs een rivier	47	97	186	102	47
Som	319	737	1273	1281	727

Anders, namelijk:

Ook hier is er geen verschil tussen stedelingen en niet-stedelingen.

8b. Wanneer stoort u zich eerder aan lawaai: als u wandelt of als u fietst?

- Dat maakt niet uit 57%
- Ik stoer me eerder als ik wandel 37%
- Ik stoer me eerder als ik fiets 4%

9. Stel U bent buiten, tussen de akkers en weilanden, welke geluiden vindt U dan prettig en welke storen U? [Aantallen]

	1	2	3	4	5
	Erg storend	Een beetje storend	Doen me niets	Een beetje prettig	Erg prettig
Vogelgeluiden	1	2	4	37	455
Onbestemde geluiden, zoals de wind in bomen of geritsel in het struikgewas	1	4	22	135	334
Geluiden van werken op het land met machines	21	135	180	121	37
Brommers	358	116	18	-	-
Geluiden van andere bezoekers, zoals lachen en praten	20	185	238	35	13
Een overvliegend vliegtuig	211	166	110	5	3
Geluiden van een naburige snelweg of een drukke verkeersweg	253	197	40	4	-
Blaffende honden van andere bezoekers	122	196	162	12	4
Geluiden van industrie in de omgeving	285	168	38	1	2

10. En hoe is dat in een bos of een natuurgebied? welke geluiden vindt U dan prettig en welke storen U?

	1	2	3	4	5
	Erg storend	Een beetje storend	Doen me niets	Een beetje prettig	Erg prettig
Vogelgeluiden	-	2	4	25	466
Onbestemde geluiden, zoals de wind in bomen of geritsel in het struikgewas	-	2	20	115	355
Geluiden van werken op het land met machines	62	173	161	67	29
Brommers	419	64	12	-	-
Geluiden van andere bezoekers, zoals lachen en praten	41	211	196	33	10
Een overvliegend vliegtuig	240	156	90	4	3
Geluiden van een naburige snelweg of een drukke verkeersweg	286	177	29	-	1
Blaffende honden van andere bezoekers	153	185	143	7	6
Geluiden van industrie in de omgeving	338	124	29	1	-

[Het verschil tussen de kolomtotalen van de vragen 9 en 10 is significant op 1%].

De volgende vragen gaan over Uw beleving van ruimte

11. Zijn er buiten ook plekken waar U een gevoel van ruimte heeft?

- Geen of vrijwel geen 2%
- Weinig 29%
- Redelijk veel 55%
- Heel veel 13%

12. Is voor u dit gevoel van ruimte anders dan vroeger, bijv. 10 jaar geleden?

- nee, er is geen verschil 49%
- ja, het is nu sterker 29%
- ja, het is nu minder sterk 20%

[De 'ja'-percentages zijn onbetrouwbaar omdat de antwoorden verschillend geïnterpreteerd zijn. Voor sommigen sloeg 'sterker' op een toe- of afname van de fysieke ruimte, voor anderen op een toe- of afname van het gevoel voor ruimte. Uit de commentaren bleek dat dit laatste toeneemt met leeftijd]

13a. Waardoor is dit gevoel nu sterker?

...

13b. Waardoor is dit gevoel nu minder sterk?

...

14. Waar kun je buiten nog echt een gevoel van ruimte hebben? (Gaat U elke antwoordmogelijkheid na en zet een kruisje in het vakje dat voor U van toepassing is).

[Aantallen]

	Helemaal niet of zelfs integendeel	Een beetje	Matig	Behoorlijk sterk	Heel sterk
In het bos	22	58	116	188	96
In het landelijk gebied, tussen de akkers en weiden	5	22	69	212	177
Aan een meer of een plas	10	30	98	195	156
In een gebied met landgoederen of buitenplaatsen	10	72	170	177	48
In grote natuurgebieden zoals de Veluwe of de Wadden	5	14	40	196	228
In een stadspark	74	181	187	33	5
Op binnenwegen	99	179	145	46	13
Op heidevelden of in zandverstuivingen	2	32	57	241	151
Op een dijk langs een rivier	10	42	162	179	91
In het buitenland	22	23	103	164	134

Anders, namelijk:

15. Wat is voor U belangrijk om buiten een gevoel van ruimte te kunnen hebben?

	1	2	3	4	5
	Onbelangrijk, speelt geen rol	Een beetje belangrijk	Matig belangrijk	Behoorlijk belangrijk	Heel belangrijk
Dat het landschap nog heel ver zo door gaat	8	23	43	227	184
Dat ik een weids uitzicht heb naar alle kanten	5	16	41	207	220
Dat er nog veel van vroeger in het landschap is	30	27	109	172	152
Dat ik geen flats of hoge gebouwen aan de horizon zie, geen horizonvervuiling	11	31	62	123	263
Dat het er rustig en stil is	6	13	50	182	240
Hoeveel mensen er zijn, of het druk is of niet	22	36	110	189	129
Wat die mensen doen, of ze actief bezig zijn of zich ontspannen	58	40	164	152	73
Het soort wegen, bijv. brede asfaltwegen of zandpaden	45	51	121	178	91
Dat het landschap een eenheid is, dat er geen storende elementen in zijn	13	21	70	191	195
Dat er veel begroeiing in het landschap is, veel groen	15	11	72	164	231
Dat er water in het landschap is	28	29	126	147	162

Anders, nl.

16. Stel u bent ergens buiten waar u sterk een gevoel van ruimte heeft. Welke gevoelens heeft u dan nog meer? (Elk juist antwoord aankruisen)

Een gevoel van:

- vrijheid, dat je kunt doen wat je wil 41%
- opluchting, bijna van uitgelatenheid 19%
- tot rust te komen 78%
- afstand te kunnen nemen van dingen 63%

- energie 39%
- avontuur en uitdaging 11%
- ver weg te zijn van alles 43%
- helemaal in die omgeving op te gaan 44%
- de dingen voor mezelf op een rijtje kunnen zetten 36%

Anders, namelijk:

17. Heeft U die gevoelens ook in een omgeving waar het rustig en stil is?

- Nee, daar heb ik heel andere gevoelens 10%
- Daar heb ik enigszins dezelfde gevoelens 37%
- Ja, daar heb ik vrijwel dezelfde gevoelens 50%

18. Bij ruimte hoort ook tijd. De volgende vragen gaan over Uw beleving van tijd. Heeft U in verschillende soorten omgevingen, bijv. een bos of een stad, ook een verschillend gevoel van tijd, alsof in een bos de tijd langzamer verloopt dan in een stad (of sneller)?

Voor mijn gevoel gaat de tijd:

- Altijd overal even snel 20%
- Soms sneller. Soms langzamer, afhankelijk van de omgeving 68%
- weet niet 12%

19. In welke omgeving verloopt over het algemeen de tijd voor uw gevoel langzaam en waar snel? [Aantallen]

	1	2	3	4	5
	Heel snel	Redelijk snel	Gewoon	Redelijk langzaam	Heel langzaam
In het bos	12	43	134	153	40
In het landelijk gebied, tussen de akkers en weiden	5	39	153	148	35
Aan een meer of een plas	12	51	143	128	47
In een gebied met landgoederen of buitenplaatsen	3	29	220	104	12
In grote natuurgebieden, zoals de Veluwe of de Wadden	17	48	105	144	66
In een stadspark	9	75	255	27	8
Op binnenwegen	10	63	251	46	7
Op heidevelden of in zandverstuivingen	9	41	122	169	35
Op een dijk langs een rivier	7	46	201	101	24
In een oude historische binnenstad	22	82	171	89	18

20a. Het gevoel van tijd buiten kan beïnvloed worden door eigenschappen van het landschap. Kunt u aangeven wat belangrijk is voor Uw gevoel van tijd? Indien belangrijk, kruist u ook aan waar de tijd sneller gaat. [Aantallen]

	1	2	3	4	5
	Onbelangrijk, speelt geen rol	Een beetje belangrijk	Matig belangrijk	Behoorlijk belangrijk	Heel belangrijk
Dat het landschap nog heel ver zo door gaat	56	55	105	92	59
Dat ik een weids uitzicht heb naar alle kanten	52	48	98	99	69
Dat er nog veel van vroeger in het landschap is	70	44	101	95	56
Dat ik geen flats of hoge gebouwen aan de horizon zie, geen horizonvervuiling	66	57	77	94	70
Dat het er rustig en stil is	41	23	67	124	114
Hoeveel mensen er zijn, of het druk is of niet	46	33	103	109	72
Wat die mensen doen, of ze actief bezig zijn of zich ontspannen	65	50	109	92	48
Het soort wegen, bijv. brede asfaltwegen of zandpaden	73	54	115	74	43
Dat het landschap een eenheid is, dat er geen storende elementen in zijn	58	47	88	116	56
Dat er veel begroeiing in het landschap is, veel groen	58	52	78	124	57
Dat er water in het landschap is	60	38	108	91	69

Anders, nl.

20b. De tijd gaat sneller in: [Aantallen]

groot landschap	90	klein landschap	187
veel uitzicht	129	weinig uitzicht	159
modern landschap	160	historisch landschap	104
met horizonvervuiling	180	zonder horizonvervuiling	82
rustige omgeving	126	lawaaïge omgeving	181
veel mensen	224	weinig mensen	63
actieve mensen	239	passieve mensen	37
met asfaltwegen	191	zandpaden	67
veel storende elementen	182	weinig storende elementen	90
veel begroeiing	146	weinig begroeiing	117
veel water	126	weinig water	133

21a. Is uw gevoel van tijd buiten anders in de loop van het jaar, bijv. dat het in de zomer anders is dan in de winter?

- Nee, er is geen verschil 34%
- weet niet 15%
- ja, er is verschil 50%

21b. Wat is het verschil dan?

.....

Algemene vragen

22. Hieronder staan een aantal landschappen? Kruist U voor elk landschap de twee dingen aan die U het meest waardeert. [Aantallen]

	Veel planten en dieren	De stilte	De ruimte	Buiten de paden kunnen lopen	Veel variatie in begroeiing	Ruig terrein om in te zijn	Goed onderhoud	De rust
In bos	197	173	45	47	152	50	38	255
In het landelijk gebied, tussen de akkers en weiden	133	94	334	32	84	9	63	195
Aan een meer of een plas	70	125	290	13	69	10	85	265
In een gebied met landgoederen of buitenplaatsen	96	72	98	45	163	14	261	150
In grote natuurgebieden, zoals de Veluwe of de Wadden	142	132	228	48	66	74	37	217
In een stadspark	93	27	47	35	271	2	369	66
Op binnenwegen	49	76	141	33	149	31	223	150
Op heidevelden of in zandverstuivingen	44	179	247	60	36	133	23	209
Op een dijk langs een rivier	79	89	287	16	89	14	123	237
Som (in %)	11%	12%	21%	4%	13%	4%	15%	21%

23. En wat stoort U in die landschappen het meest? Kruist U per landschap de twee meest storende zaken aan

	Te open, te kaal	Lawaai, herrie	Drukke van mensen	Horizonvervuiling	Te aangelegd, kunstmatig	Auto-verkeer	Vervuiling, zoals zwerfvuil	Je kunt er maar weinig doen
In bos	44	236	85	31	73	165	304	14
In het landelijk gebied, tussen de akkers en weiden	31	171	60	203	36	196	186	48
Aan een meer of een plas	25	239	158	96	40	97	267	19
In een gebied met landgoederen of buitenplaatsen	33	166	125	64	88	148	198	68
In grote natuurgebieden, zoals de Veluwe of de Wadden	19	218	144	90	23	140	252	20
In een stadspark	41	240	129	23	77	56	319	42
Op binnenwegen	37	152	80	94	19	249	207	64
Op heidevelden of in zandverstuivingen	51	207	111	129	14	91	265	43
Op een dijk langs een rivier	37	160	64	155	20	210	228	49
Som (in %)	4%	22%	12%	11%	5%	16%	27%	4%

24. Kent u namen van plaatsen of gebieden in Nederland waar nog ruimte, rust en stilte zijn?

.....

.....

25. Stel dat er geld beschikbaar is om in het landelijk gebied bij U in de omgeving ruimte, rust en stilte te bevorderen. Hoe belangrijk vindt U dan de volgende mogelijkheden? (Geeft U van elke mogelijkheid aan wat U daarvan vindt)

	1	2	3	4	5
	Onbelangrijk	Een beetje belangrijk	Matig belangrijk	Behoorlijk belangrijk	Heel belangrijk
Het gebied zo groot mogelijk maken, dus land bijkopen	69	56	91	138	116
Landbouwgrond kopen en een groot bos aanleggen	108	68	108	111	78
Grond beschikbaar stellen voor de bouw van landgoederen die opengesteld zijn voor publiek	164	101	108	74	27
Een klein bos aanleggen, plus groen zoals heggen, bomenrijen, kleine poelen met begroeiing	63	79	121	129	89
Landbouwgrond kopen en een grote waterplas aanleggen	149	77	128	70	45
Geluidhinder van drukke wegen beperken	14	35	48	133	257
Aanleg van vrijliggende wandelpaden en fietspaden, met bankjes en rustplaatsen	18	19	55	167	230
Het weren van sluipverkeer	18	23	58	137	254
Vervuiling tegengaan, zoals zwerfvuil vaker opruimen	3	10	17	84	377
Voor mensen die lawaai willen maken aparte en geïsoleerde terreinen aanleggen	48	30	66	110	230

26. In hoeverre bent U het eens met de volgende uitspraken?

	1	2	3	4	5
	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Eens noch oneens, geen mening	Mee eens	Helemaal mee eens
In een stadspark stel ik andere eisen aan ruimte, rust en stilte dan in een groot bos	5	6	20	244	219
Elk landschap heeft weer andere mogelijkheden om ruimte, rust en stilte te beleven	4	2	14	287	185
Ook in het drukke Westen zijn er nog best plekken waar je ruimte, rust en stilte kunt beleven	13	45	90	227	113
Voor mij is een groot bos of natuurterrein niet per sé nodig om ruimte, rust en stilte te beleven, dat kan op veel meer plekken	23	88	68	215	95
In het Oosten of Noorden van het land stel ik andere eisen aan ruimte, rust en stilte dan in het Westen	55	121	91	159	64
Als ik op vakantie ben stel ik andere eisen aan ruimte, rust en stilte dan wanneer ik thuis in de omgeving een wandeling of een fietstochtje maak	34	91	64	213	90
Als ik met anderen buiten ben stel ik andere eisen aan ruimte, rust en stilte dan wanneer ik alleen ben	33	105	67	227	60
Een groot bos aanleggen in de polder vind ik geen goed idee	59	99	107	138	83
De overheid moet ruimte, rust en stilte buiten zoveel mogelijk bevorderen	7	14	23	184	261

Persoonsgegevens

27. man 54%
vrouw 45%

28. Wat is Uw hoogste opleiding?

- lager (beroeps)onderwijs, MAVO 30%
- middelbaar (beroeps)onderwijs, HAVO, VWO 34%
- hoger (beroeps)onderwijs, universiteit 35%

28. Wat is uw leeftijd?

- 18 – 33 jaar 10%
- 34 – 45 jaar 24%
- 46 – 55 jaar 20%
- 56 jaar en ouder 45%

30. Wat is Uw gezinssituatie?

- alleen 24%
- met partner, zonder kinderen 48%
- met kleine kinderen (tot 12 jaar) 14%
- met kinderen tot 18 jaar 12%

32. Het kan zijn dat de resultaten van dit onderzoek het wenselijk maken achteraf nog met enkele mensen te praten, om nader in te gaan op punten die in deze enquête aan de orde zijn geweest. Zo'n gesprek zou dan bij mensen thuis plaats vinden, op een tijdstip dat hen het best uitkomt. Zou U eventueel bereid zijn aan zo'n gesprek mee te doen?

- Nee 61%
- Ja 38%

Bijlage 2 Theoretisch kader

Dit is gebaseerd op de resultaten van literatuuronderzoek. Ruimte, rust en stilte kunnen vanuit verschillende theoretische invalshoeken benaderd worden. Dit zijn:

- 2.1 Trends
- 2.2 Ervaringsvelden
- 2.3 Waarden
- 2.4 Gezondheid
- 2.5 Recreatiebeelden
- 2.6 Satisfier of dissatisfier
- 2.7 Push- en pullmotieven
- 2.8 Verdere ondersteunende literatuur
- 2.9 Maatschappelijke ontwikkelingen
- 2.10 Beleidsoverwegingen ten aanzien van functiecombinatie

2.1 Trends

Motieven, zoals het zoeken van rust, staan niet los en op zichzelf, maar zijn georganiseerd in en indicaties van onderliggende stromingen, behoeft patronen, belangrijke bestaans-eisen. De trends komen oorspronkelijk uit Dagevos. Hoewel rust en stilte zowel in natuurlijke als culturele omgevingen te vinden zijn, en gezocht worden, gaat het nu alleen om natuurlijke omgevingen.

Overbeek noemt trends in motieven van recreanten, in hun zoeken naar rust en ruimte, zoals (in eigen vertaling):

- Andere toestanden, fysiek of emotioneel. Andere prikkels, een andere rol, even in een ander betekenisveld of een ander systeem opereren, even een ander zijn. Dit is ook: je identificeren met een ander, of opgaan in wat een ander te bieden heeft, bijv. toeschouwer zijn bij volksdansen, Disneyland, TV kijken. Kennis nemen van andere werelden, de smaak van andermans wereld.
- Het verleden. De smaak van het verleden. Rust is dan ook: verkeren in een rustige, ouderwetse omgeving, bijv. bij een boer (het goede landleven).
- Harmonie. Onthaasting, zoeken naar rust en ruimte om even bij te komen. Heimwee naar tijden van overzicht, harmonie en rust, toen het leven nog langzaam en overzichtelijk verliep. Dit is meer dan alleen een reactie op het opgeschroefde tempo van tegenwoordig. Het is gebaseerd op een fundamentele behoefte om te verkeren in een omgeving met harmonie en evenwicht. Via harmonie is het zoeken naar rust ook verbonden met schoonheid en met esthetische motieven. Genieten van iets moois geeft o.a. ook rust.
- Huis. Je terugtrekken in eigen huis en tuin. Knusheid, gezelligheid, vertrouwdheid, intimiteit, warmte. Dit werkt sterker naarmate ze buiten meer ontbreken, of naarmate andere trends minder aan hun trekken komen.
- Zorg. Betrokkenheid bij de omgeving. Zie bijv. het grote aantal leden van natuurverenigingen.
- Prikkel. Zoeken naar vermaak, vertier, afleiding – ongeremd, je los en vrij voelen. Dit is: uit elk keurslijf van voorgeschreven gedrag, regels en

voorschriften. Naarmate mensen meer rollen vervullen, of in meer 'settings' opereren, wordt dat sterker.

Trends zijn ook te combineren, bijv. de smaak van het verleden proeven door een stacaravan in een ouderwets landelijk gebied te zetten.

Van Herzele noemt als aspecten die met groen verbonden zijn: [ervaren] gezondheid (zie ook de Vries), persoonlijke ontplooiing, ontspanning, beleving van cultuur, beleving van ruimte en natuur. Sommige aspecten zijn zonder moeite bij deze trends onder te brengen, bijv. ontplooiing bij 'prikkel' of 'andere toestanden', afhankelijk van de vorm waarin ontplooiing gezocht wordt, ontspanning bij 'harmonie', beleving van cultuur bij 'het verleden'.

Wat zijn functies van ruimte, rust en stilte in de trends? In het zoeken naar ruimte, rust en stilte in natuur, bos en landschap spelen vooral de trends 'het verleden' en 'harmonie' een rol, dat zijn als het ware de 'draggers' of onderstromen van ruimte, rust en stilte, hoewel natuurlijk ook in 'Huis' rust en ruimte noodzakelijke voorwaarden zijn om prettig te kunnen leven. Bij 'Zorg' kan ook zorg voor ruimte, rust en stilte horen, bijv. via steun aan acties, maar hierbij gaat het minder om een directe beleving. Dit zou betekenen dat, om goed van een historische omgeving te kunnen genieten, rust een voorwaarde is, terwijl het ook een voorwaarde is om harmonie in de natuur te kunnen ervaren.

Het zoeken naar ruimte, rust en stilte is dus maar het topje van een ijsberg. Daaronder zit een existentiële reactie op de huidige maatschappij-ontwikkeling, in een patroon van stromingen (hier loopt de vergelijking met een ijsberg vast; er is weinig gefixeerd in dit krachtenspel). In die ijsberg spelen meerdere krachten en rol, zoals de trends. Deze moeten onderling in balans zijn en samen een evenwichtig krachtenveld vormen.

Daarmee zijn rust en ruimte meer dan alleen die twee in strikte zin. Het zijn ook signalen van trends, en in een trend zijn meerdere kwaliteiten onderling verweven, elke trend heeft een aantal kernkwaliteiten. Zo kan bij rust horen je terugtrekken in een innerlijke wereld maar ook in een uiterlijke wereld, een lager tempo of zelfs terug naar het verleden. Bij ruimte hoort overzichtelijkheid en harmonie, vrijheid en persoonlijke controle, en mogelijkheden voor activiteiten. Sommige kwaliteiten houden verband met oppervlakkige motieven, ander op dieperliggende.

Ruimte, rust en stilte zijn daarmee geen producten, zoals waspoeder. Waspoeder dient om te wassen en verder is het nergens bruikbaar voor. Ruimte, rust en stilte kunnen een rol spelen in geheel verschillende oriënteringen van mensen. De één kan rust zoeken om bij te komen van de stress van het dagelijks leven, ongeacht waar, de ander omdat het verbonden is met een speciaal hooggewaardeerd (soort) landschap, die zoekt het op speciale plaatsen, de dichter heeft het nodig om inspiratie te krijgen, de denker om op verheven gedachten te komen, de mysticus ... enz. Rust kan dus een heel verschillende rol voor mensen vervullen, en net zoals je van natuurbeelden kunt spreken, zoals het functionele, arcadische, wildernis-natuurbeeld, zou je van rustbeelden of rustfuncties kunnen spreken. Het kan dan zin hebben om naar overeenkomsten tussen mensen te zoeken, naar gemeenschappelijke rustbeelden, in analogie met de natuurbeelden of met consumenten- of recreantentypologieën.

Een interessante vraag hierbij is: Hebben rustfuncties verschillende randvoorwaarden of zitten daar overeenkomsten in? Dus: is rust, fysiek gezien, of betreffend de fysieke omstandigheden, voor de een wèl hetzelfde als voor de ander, hoewel de psychische functies kunnen variëren? En zo ja, wat zijn dan de algemene condities voor ruimte, rust en stilte?

Voor rust zijn misschien eerder algemene voorwaarden te vinden dan voor ruimte. Ruimte is sterk gekoppeld aan het soort landschap. Op de Wadden heeft men een heel ander gevoel van ruimte dan op de Veluwe. Op de Wadden is ruimte standaard, op de Veluwe is het eerder contrast met het overheersende landschap, onverwachte weilanden tussen bos. Maar ook in bos kan men een gevoel van ruimte hebben, bijv. door het gevoel van continuïteit, dat het bos zich heel ver uitstrekt – en juist door de onoverzichtelijkheid kan die indruk snel gewekt worden. Ruimtegevoel lijkt sterker lokaal bepaald, of landschapsafhankelijk, dan rust. Maar waarschijnlijk kan men in elk type landschap een gevoel van ruimte (relatief) èn een gevoel van (relatieve) beslotenheid hebben. In de (oude) Veenkoloniën, een weids, open gebied, had men dat laatste bijv. in de dorpen.

Maar als ruimte relatief is, bijv. landschapsafhankelijk, dan verschuift de norm ook makkelijk, onder invloed van veranderingen. En als men zelfs in drukke binnensteden plekken weet te maken waar je een gevoel van ruimte kunt hebben, zoals pleinen, doorkijken of oriëntatiepunten zoals kerken, dan zal altijd aan die behoefte voldaan kunnen worden, hoe sterk Nederland ook verstedelijkt. Waar voor rust misschien een norm is vast te stellen, bijv. van 60 decibels dB(D) voor gebiedsvreemd geluid, is dat voor ruimte veel moeilijker, zo niet onmogelijk.

[In de vragenlijst bijv. nagaan aan de SD's van rust en ruimte].

Bovendien is er met decibel nog een andere moeilijkheid. Bij de ervaring van lawaai gaat het niet alleen om het aantal decibels. Sommige geluiden kunnen luider klinken dan andere. Dit is afhankelijk van de energiestroom die ze in het oor veroorzaken. Zo worden frequenties lager dan 2000 Herz in ons oor gedempt, maar frequenties tussen 2000 en 5000 Herz worden juist versterkt. Correctie voor frequentie geeft een maat voor de *subjectieve luidheid* van een toon. Deze wordt uitgedrukt in dB(A). Dit is echter iets anders dan de *hinderlijkheid* van een toon, die wordt uitgedrukt in dB(D). Geluidsmetingen worden meestal uitgedrukt in dB(A). (Nieuwenhuizen).

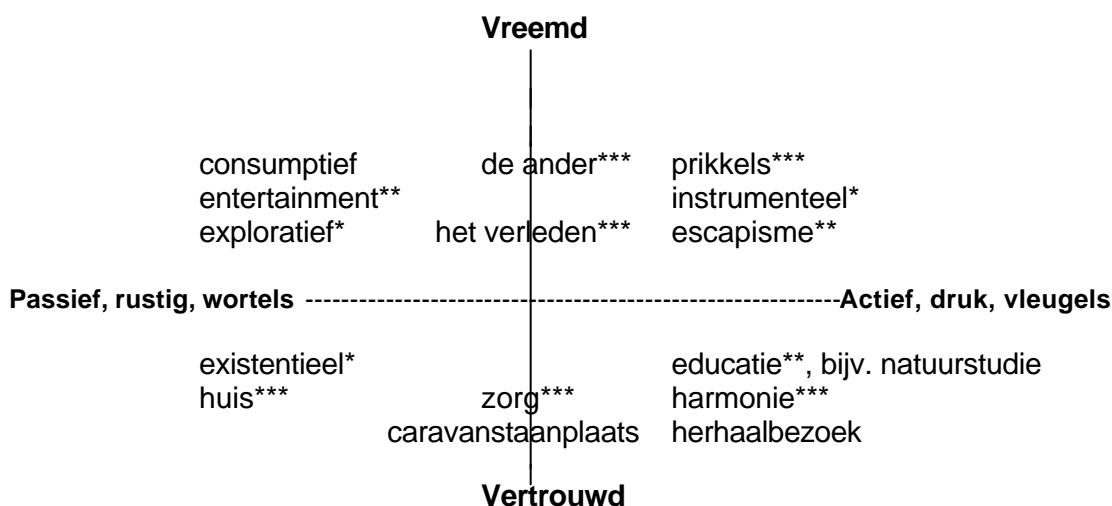
Rust en ruimte zijn eigenlijk begrippen van een verschillende orde. Een verschil is bijv. dat rust meer connotaties heeft, sterker verknoopt is met andere begrippen, in een breder semantisch veld functioneert dan ruimte – het heeft meer verbindingen in de hersens. Dit veld heeft niet alleen horizontale afmetingen (groter) maar ook verticale, begrippen gaan dieper. Een voorbeeld van een begrip dat wel verwant is met rust maar niet met ruimte is gezondheid, zowel fysiek als psychisch. Ruimte is meer met actie verbonden, het biedt mogelijkheden om iets te doen, activiteiten te ontplooiën. “Geef hem de ruimte!” slaat op actie.

Ook in diverse beleidsnota's worden rust en ruimte genoemd als belangrijke kwaliteiten van het buitengebied. Zo stelt een box in de Nota natuur, bos en landschap in de 21e eeuw, Natuur voor mensen, mensen voor natuur: Rust, stilte en duisternis: de thema's voor de toekomst. En in de concepttekst voor het

Structuurschema Groene Ruimte 2 worden rust, ruimte, stilte en donkerte genoemd als één van de acht kernkwaliteiten voor het landelijk gebied.

2.2 Ervaringswerelden

Trends zijn onderliggende dimensies van landschaps- en natuurbeleving, waaronder ruimte, rust en stilte. Pine en Gilmore spreken in dat verband over 'ervaringswerelden'. Ook deze hebben onderliggende dimensies, die de ervaringswereld als het ware 'opspannen' en verdelen. Zij kiezen voor twee basisdimensies: vreemd – vertrouwd en actief – passief. Deze beschouwen zij als assen die loodrecht op elkaar staan en de ervaringswereld verdelen in vier ervaringstypen. Deze blijken zich goed te laten combineren met de consumententypologie van Dagevos en met een psychologische type-indeling van Boerwinkel.

* termen van Boerwinkel

** consumententypen van Dagevos. Het 4^e type, 'esthetiek', past eigenlijk in alle 4 quadranten.

*** Dagevos' trends

Ruimte, rust en stilte kunnen een verschillende functie hebben in de 4 quadranten. Rust is nodig voor natuurstudie, terwijl het in escapisme dient als bevestiging dat men inderdaad ontsnapt is aan de drukte van het dagelijks leven.

2.3 Waarden

Een ander model is Schwartz's waardentheorie. Schwartz onderscheidt zeven waardendomeinen. Deze zijn algemeen geldig. Ze zijn in 49 landen over de hele wereld getoetst. Elk waardedomein wordt gemeten door een aantal schalen, bijv.:

<i>Waardedomein</i>	<i>Gemeten door de schalen</i>
Gelijkheid	verantwoordelijkheid vrijheid sociale rechtvaardigheid
Harmonie	een wereld van vrede de omgeving beschermen eenheid met de natuur een wereld van schoonheid een spiritueel leven innerlijke harmonie
Hedonisme of affectieve autonomie	plezier van het leven genieten een gevarieerd leven een opwindend leven
Traditie	respect voor traditie ordelijkheid verzorgdheid veiligheid zelfdiscipline beleefdheid

Ook hier is in te zien dat ruimte, rust en stilte in de verschillende waardedomeinen een verschillende rol kunnen spelen, of een verschillende functie kunnen hebben. Stilte heeft een andere rol in een spiritueel leven (Harmonie) dan als genieting (Hedonisme) of als beleefdheid en rekening houden met andere gebruikers (Traditie). De vraag zou dan zijn: Wat zijn de relevante waardedomeinen voor ruimte, rust en stilte, waar spelen ze een verschillende rol?

2.4 Gezondheid

De Wereldgezondheidsorganisatie hanteert de volgende definitie van gezondheid:

Gezondheid is een toestand van volledige lichamelijk, geestelijk en sociaal welbevinden

en niet louter de afwezigheid van ziekte of zwakte.

Ergens naar toe gaan om te recreëren waar het lekker rustig en waar je de ruimte hebt wordt vaak gezien als luxe, vooral weggelegd voor de rijken, zeker als dat in verre landen gezocht wordt. In verband met gezondheid blijken de minder geprivilegerden er waarschijnlijk echter nog een grotere behoefte aan te hebben dan de rijken, die wel de gelegenheid hebben hun behoefte in het buitenland te kunnen bevredigen. Het boek "health psychology" geeft 19 indicatoren voor de minder bedeelde groepen. Dit

zijn risicofactoren wat betreft gezondheid, fysiek en psychisch. Hoe sterker die indicatoren spelen, hoe groter de 'relatieve deprivatie' waarin iemand verkeert en hoe groter de kans op gezondheidsbeschadiging. Drie indicatoren kunnen met ruimte, rust en stilte te maken hebben, zij het indirect:

- minder persoonlijke controle (in de zin van Rotter). Hoe groter het ruimtebeslag door anderen, hoe minder persoonlijke controle.
- overcrowding, opgepakt tussen anderen. Hiervoor geldt hetzelfde: hoe groter het ruimtebeslag door anderen, hoe minder persoonlijke controle.
- omgevingsverontreiniging. De kans daarop is groter bij overcrowding.

Het kernbegrip is '**persoonlijke controle**', het vermogen zelf invloed uit te oefenen op de keuzemogelijkheden voor gedrag in een omgeving.

De indicatoren spelen op meerdere niveaus, of in meerdere systemen, van micro naar macro, zowel in iemand's directe leefomgeving als in wijder maatschappelijk en cultureel verband. Ook veel ruimtebeslag in het buitengebied vermindert iemand's persoonlijke controle.

Een tweede verband tussen ruimte, rust en stilte en gezondheid wordt gevormd door het begrip 'stress' of spanning. De relatie tussen stress en gezondheid is nog altijd niet volledig duidelijk. Wel zeker is dat stress ook een risicofactor is en dat het de bevattelijkheid voor bepaalde virusinfecties verhoogt. Stress is vooral een emotionele reactie op mentale belasting uit de omgeving. Deze belasting kan overal vandaan komen, ook uit de bovengenoemde indicatoren, zoals overcrowding. Stress leidt tot een reactie, fysiologisch zowel als psychologisch, stressgedrag. Er zijn al veel tests ontwikkeld om vast te stellen hoe mensen met stress omgaan ('coping' strategieën in vakliteratuur). Eén van die strategieën kan zijn rust en stilte opzoeken (tijdelijk ontsnappen). Bij de mogelijkheden voor coping speelt de persoonlijke controle opnieuw een belangrijke rol. Het belang van ruimte, rust en stilte voor stressreductie is in veel onderzoek aangetoond. Zo voerden Mandell en Marans in 1972 een nationaal onderzoek in Amerika uit, waarbij zij mensen vroegen 12 redenen om buiten te recreëren te rangordenen. Op de eerste plaats kwam: 'mijn spanningen te laten afvloeien' (to relieve my tensions).

Een derde relatie tussen ruimte, rust en stilte en gezondheid ligt in de gezonde werking van lichaamsbeweging, fysieke inspanning, waar je ruimte en relatieve rust voor moet hebben. Geen ontspanning zonder inspanning. Er is een directe relatie tussen fysieke activiteiten en mentale gezondheid. Volgens Marks heeft fysieke fitheidsinspanning de volgende effecten:

- het geeft mensen een gevoel van persoonlijke controle en beheersing.
- het zet meer ontspannen bewustzijnstoestanden in werking (de trend 'andere toestanden').
- het is een vorm van biofeedback waardoor iemand kan leren zijn lichaamsprocessen beter te beheersen.
- het verschaft afleiding, de zinnen worden even verzet, je moet je op iets heel anders concentreren.
- lichamelijke inspanning geeft symptomen, zoals versnelde hartslag, zweten, hyperventilatie. Deze treden ook op bij angst en stress. Door je vaak fysiek in te spannen maak je ze daar los van en functioneer je psychisch beter.
- als je je beter voelt heeft dat effecten op je humeur. Daar profiteren anderen ook van, die jou dan weer positieve feedback geven (sociale versterking).

- het kan een buffer vormen tussen stressvolle episoden of omstandigheden in je dagelijks leven, waar het dan de spanning een beetje uit weghaalt.
- in je hoofd is maar plaats voor een beperkt aantal gedachten en gevoelens. Als deze overwegend negatief zijn worden ze deels verdrongen door de aandacht die de fysieke inspanning opeist.
- fysieke inspanning heeft een aantal biochemische reacties, zoals het afzetten van morphine-achtige stoffen in de hypofyse en neurotransmissie van noradrenaline, wat tot gevoelens van welzijn leidt.

Dat de behoefte aan ruimte, rust en stilte voor laag opgeleiden wellicht hoger is dan voor hoog opgeleiden blijkt ook uit een onderzoek naar de rol van groen in ervaren gezondheid, fysiek en psychisch door de Vries et al. Zij vonden wel een significante relatie tussen percentage groen in de woonomgeving en ervaren gezondheid bij laag opgeleiden, maar niet bij hoog opgeleiden.

De Gezondheidsraad liet in 1991 een uitgebreid literatuuronderzoek doen naar effect van lawaai op slaap en gezondheid (Hofman). Dit ging vooral over vliegtuiglawaai, maar omvatte ook ander verkeerslawaai en industrieel lawaai. Nagegaan is wat effecten overdag en op de slaap zijn. Op vijf variabelen heeft storend geluid hetzelfde effect als ouder worden. Dit zijn:

- de slaaplatentie, de tijd van licht uit tot inslapen, wordt langer
- het aantal ontwaakreacties neemt toe. Dit treedt op vanaf 55 dB(A).
- slaapstadiumveranderingen, zonder wakker worden. Behalve REM (Rapid Eye Movement) slaap kent de slaap 4 stadia, van licht naar diep. Geluid vanaf 50 dB(A) bewerkstelligt overgangen van diepe naar lichte stadia.
- veranderingen in de slaapstructuur, zoals verschuiving van stadia en veranderingen in de hoeveelheid diepe slaap en REM-slaap.
- hartfrequentie en bloeddruk. Onder invloed van geluid gaan de hartfrequentie en de bloeddruk omhoog.

Naast deze fysiologische veranderingen heeft lawaai ook psychische invloeden

- op de stemming
- een verslechtering van de slaapkwaliteit zoals die door de slaper zelf ervaren wordt.
- het functioneren de dag erna door vermoeidheid, vooral op prestaties in taken waarbij waakzaamheid, aandachtspreding of snelle reacties vereist zijn.

Deze gaan alle achteruit. Ook lawaai overdag zorgt voor achteruitgang van prestaties. Het neemt een deel van de aandacht in beslag, men kan er zich niet voor afsluiten. Dit deel is dan niet meer beschikbaar voor de uitvoering van de eigenlijke taak.

Verder leidde blootstelling aan lawaai tot frequenter doktersbezoek en medicijngebruik.

Nu is slaap een extreme toestand. Dit uit zich in een verdwijnen van hoogfrequente golven in de hersens en verlaging van de hartfrequentie. Maar ook bij rusttoestanden overdag treden deze verschijnselen op, zij het niet zo extreem en langdurig als bij slaap. De effecten van geluid zijn dus niet beperkt tot de slaap.

2.5 Recreatiebeelden

Dit is een indirecte benadering. Jókövi en Schöne onderzochten recreatieve wensen en gedrag in Nederland via 11 recreatiebeelden. De beelden zijn illustraties hoe een bepaalde activiteit vorm kan krijgen en in wat voor soort omgeving het beoefend kan worden. Er waren verschillende beelden waar ruimte, rust en stilte belangrijk voor waren, en wel:

- in de natuur genieten van de omgeving, planten en dieren (vooral rust)
- samen met anderen uw vrije tijd doorbrengen in of bij het water of op ijs (vooral ruimte)
- op het platteland genieten van de weilanden, de akkers, de boerderijen, de dorpjes, enz.
- lekker sporten in de buitenlucht (vooral ruimte)
- in de rust en schoonheid van de natuur nadenken over uzelf en het leven

De activiteiten staan in volgorde van gewenstheid. De gewenste deelname varieerde van 92% voor 'in de natuur genieten' tot 64% voor 'in rust nadenken'. Dit betekent dat tenminste 2/3 van de 600 geënquêteerden activiteiten prefereren waarvoor ruimte, rust en stilte voorwaarden zijn.

2.6 Satisfier of dissatisfier

Voor sommige kwaliteiten geldt: hoe meer hoe beter. Dit worden 'satisfiers' genoemd. Voorbeelden zijn historisch karakter en natuurlijkheid. Voor andere kwaliteiten geldt: ze moeten in zeker mate aanwezig zijn, maar genoeg is genoeg; meer ervan geeft geen extra tevredenheid (satisfactie). Dit worden dissatisfiers genoemd, bijv. veiligheid en bereikbaarheid; ze werken meer als randvoorwaarden. Bij dissatisfiers moet dissatisfactie vermeden worden, bij satisfiers moet satisfactie bevorderd worden. Dissatisfiers bepalen vooral òf mensen ergens naar toe gaan, satisfiers bepalen meer hoe lang ze dan blijven.

De vraag is: zijn ruimte, rust en stilte satisfiers of dissatisfiers? Of anders verwoord: Vormen ze zelf een product en zijn ze zelf doelen van gedrag, of vormen ze meer randvoorwaarden of de entourage om beter van iets te kunnen genieten, of om dingen beter te kunnen doen, dus middelen of condities voor andere producten? Ga je ergens zitten om van de rust te genieten – en dat urenlang – of kun je in een rustige omgeving beter van de natuur genieten dan in een drukke omgeving (of beide)? En gaat het bij ruimte bijv. om de inhoud van het uitzicht, om wat er te zien is, of om het hebben van uitzicht, ongeacht wat er te zien is, of beide?

Waarschijnlijk verschuift de status van ruimte, rust en stilte omdat ze schaarser worden. Vroeger werkten ze vooral als randvoorwaarden, maar zeker rust en stilte worden steeds belangrijker als bezoekmotieven. Maar echte satisfiers zijn het nog niet. Zo stelt het rapport 'Rust en Ruimte': "Alleen ruimte en rust, hoe belangrijk ook, zijn niet voldoende om een streek belangrijk te doen zijn voor recreatie en toerisme."

2.7 Push- en pull-motieven

In principe zijn er twee soorten motieven om bos, natuur of landschap op te zoeken. Ze worden push- en pull-motieven genoemd.

- Pull-factoren zijn intrinsieke, positieve kwaliteiten van het object. Voor een bos zijn dat bijv. beschutting, natuur, geluiden van vogels, wild kunnen zien, verrassing en avontuur, het gevoel er helemaal uit te zijn, je één met de natuur kunnen voelen, enz. Deze kwaliteiten “trekken” je als het ware naar het bos (pull = trekken).
- Push-factoren zijn intrinsieke, negatieve kwaliteiten van de omgeving waarin je verkeert voordat je naar het bos gaat. Meestal is dit de dagelijkse leefomgeving, of een stad, of de snelweg (“weg van de snelweg”). Push motieven duwen je daaruit als het ware weg (push = duwen). Dit kunnen zijn: drukte, lawaai, onrust, onveiligheid, stress, te strak gereguleerd, onvoldoende als persoon aan je trekken komen, onvoldoende jezelf kunnen zijn, teveel beslag op je tijd, te eenzijdig bewegingspatroon (alleen achter de computer zitten), enz.

Push-factoren bepalen meer dat je er even uit gaat, pull factoren bepalen dan waarheen je gaat. Iemands behoefte aan rust en stilte wordt daarmee ook bepaald door de drukte en het lawaai in zijn dagelijkse omgeving – als reactie. Rust en stilte kan dus om zichzelf gezocht worden en als tegenwicht tegen een hectische leefomgeving. Het heeft dus twee componenten, die slechts gedeeltelijk onderling onafhankelijke zijn, als ze dat al zijn. Want hoe sterker de actie, de inwerking van een factor, bijv. onrust, hoe sterker de reactie (rust zoeken).

Behalve voor rust kan dit ook voor ruimte gelden. Steeds opgesloten zitten in een klein, vol huis en een kleine, volle werkomgeving maakt ook dat we in onze vrije tijd de ruimte opzoeken.

Ook in die zin werken maatschappelijke ontwikkelingen, zoals een 24-uurs economie en voortdurend verkeersopstoppingen, zo dat ruimte, rust en stilte steeds belangrijker worden – en daarmee van dissatisfiers satisfiers worden.

Vaak staan push- en pull-factoren in een wederzijdse relatie tot elkaar, of bestaat is er in elk geval een spanningsboog tussen. Het is daarom goed om bij het onderzoek niet alleen uit te gaan van de verschijnselen ruimte, rust en stilte zelf, maar ook van hun tegenhangers. Voor rust zijn dat bijv. vermoeidheid en stress. Vermoeidheid kan dan werken als push-factor, waarvoor rust de pull-factor is.

Voor ruimte kan dat zijn, via het gevoel van persoonlijke controle en vrijheid, een gebrek daaraan, dus in een sterk gereguleerde en gestructureerde wereld leven.

Vermoeidheid is energieverlies, het niet meer kunnen of willen leveren van een mentale of fysieke inspanning (Meijman). Het zoeken van een rustige omgeving is daarom iets anders dan een gelegenheid zoeken om uit te rusten. Het is een omgeving zoeken waar je nieuwe energie kunt opdoen, waar je, letterlijk, (jezelf) kunt re-creëren, weer op de rails zetten. Dit is bijna een therapeutische werking, rust heeft met volksgezondheid te maken. Een rustige omgeving krijgt daarmee een dubbele waarde, of een waarde in twee opzichten:

1. Als therapeutische omgeving voor vermoeidheid, spanning, stress, om bij te komen; dus vanwege zijn helende kwaliteiten, zoals mensen met tbc naar de bergen gingen, vanwege de zuivere lucht, maar niet omdat ze de bergen zo mooi vonden.

2. Als aantrekkelijke omgeving, omdat het er mooi is, dus vanwege zijn positieve kwaliteiten en belevingsmogelijkheden, zoals het ervaren van de elementen, het ondergaan van de natuur, etc. Dus niet vanwege 1 therapeutische kwaliteit (afwezigheid van stress), maar vanwege het totaal van al zijn kwaliteiten.

Maar aan het zoeken naar een rustige omgeving kunnen ook nog andere push-factoren ten grondslag liggen, bijv. als ontsnapping aan onrust elders. Elke push-factor levert een eigen waarde voor rustige omgevingen.

Bronnen voor stress of vermoeidheid kunnen o.a. zijn, behalve zware fysieke inspanning

- Werk, naar inhoud of duur; overbelast worden
- Woonomgeving
- Sociale relaties, ook gezin en opvoeding
- Zwakke psychische constitutie, bijv. geneigd tot depressiviteit
- Ziekte of zwakke fysieke constitutie
- Zorgen en tobben. Dit kunnen acute zorgen zijn, zoals ziekte thuis, maar ook bijv. geen erkenning of beloning krijgen voor prestaties
- Onderbelast zijn, niets te doen hebben (hoe paradoxaal dat ook klinkt). De geest moet actief zijn. Meer technisch gezegd: onder het gewenste prikkelniveau zitten.

Of combinaties daarvan – die exponentieel optellen. In het kort: alles wat meer dan normale aandacht vereist, wat veel fysieke of mentale energie in beslag neemt. Wat 'normaal' en 'veel' is, is relatief. Er zijn geen normen voor. Daarvoor variëren draagkracht en incasseringsvermogen tussen mensen teveel. Bovendien varieert 'normaal' ook in de loop van de dag. Om half 4 's middags heeft men minder energie ter beschikking dan om half 10 's ochtends.

Vermoeidheid kan samengaan met gevoelens van lusteloosheid, concentratieverlies, prikkelbaarheid, demotivatie, piekeren, etc.

2.8 Verdere ondersteunende literatuur

Van Arkel

Volgens van Arkel spelen in de belevingswaarde van natuurgebieden 8 kenmerken een rol, waaronder stilte en visuele openheid, ruimtelijkheid. Drie andere kenmerken, nl. vrijheid, herkenbaarheid en oriëntatie, kunnen met visuele openheid samenhangen.

Afgezien van vragen of dit juist is en of er nog meer kenmerken zijn, is een vraag: in hoeverre zijn deze kenmerken conditioneel? Is het: zonder stilte geen natuurbeleving? Als ze al conditioneel zijn, zijn ze dat niet in dezelfde mate. Ook zonder oriëntatie kun je een sterke natuurbeleving hebben, misschien wel sterker dan met oriëntatie.

Rust voor de Kust

Dit rapport onderzocht de waardering van 15 kwaliteiten door waterrecreanten in de Zuidhollandse Voordelta. De twee belangrijkste kwaliteiten betroffen het praktische gebruik, namelijk 'het is een toegang tot andere vaargebieden' (door 40% als belangrijkste genoemd) en "het is dicht bij mijn huis of verblijfplaats' (24%). Daarna kwamen 'de uitgestrektheid van het gebied' (22%), dus ruimte, en 'rust/stilte' (21%).

De 5^e, 'toegang tot gezellige havenplaatsen' volgde dan op afstand met 15%, samen met 'natuur-aspecten' (14%). Afgezien van praktische gebruikscriteria zijn ruimte en rust zijn voor vaarrecreanten dus inderdaad de belangrijkste belevingswaarden. De beleving van specifieke natuuraspecten, zoals getijdewerking, vogels en vissen, komt dus nog een stuk na de beleving van algemene kwaliteiten zoals ruimte en rust. Maar misschien is dat typisch voor waterrecreatie. Dit waren totaalcijfers. Het onderzoek werd gedaan op 7 locaties, en er waren aanzienlijke verschillen tussen locaties in rangorde van kwaliteiten. In Scheveningen kwam ruimte op de 11^e plaats, in Hellevoetsluis op de 1^e.

De Bruin en Klinkers

Ook zij onderzochten waterrecreatie. Hun studie geeft een genuanceerder beeld. Daar blijkt de waardering van rust en ruimte sterk af te hangen van de activiteit, dus van de beschouwde groep. 11 kwaliteiten werden beoordeeld door 5 groepen. De groepen waren:

- surfers in de Voordelta
- bootvissers in de Voordelta
- motorbootvaarders op de Oosterschelde
- droogvallers in de Waddenzee
- deelnemers aan een chartertocht in de Waddenzee
- wadlopers in de Waddenzee

Naast de waardering van rust en stilte worden hier ook de waarderingen op 7 andere kwaliteiten genoemd, die verbonden kunnen zijn met rust en stilte. Het gaat hier om rangordecijfers, hoe vaal mensen een kwaliteit als heel erg belangrijk voor hun recreatieplezier hebben beoordeeld.

	surfers	bootvissers	motorboot- vaarders	Droog- vallers	charter- vaarders	wadlopers	Som	Rangorde van som
ruimte om mij heen hebben	4	3	3	2	4,5	5	21,5	3
stilte (rust) om mij heen hebben	8	4	5	6	8	11	42	6
geestelijk ontspannen	7	2	2	3,5	3	2	19,5	2
je vrij voelen om te doen wat je wilt	3	1	1	1	4,5	4	14,5	1
zelf het gebied ontdekken	11	10	6	5	9	7	48	7
planten en dieren zien	10	7	8,5	8	10	9	52,5	8
de natuur zien en beleven	5	5	4	3,5	6	3	26,5	4
gezellig met anderen lol maken	6	6	7	9,5	1	1	30,5	5

Ruimte en rust hebben hier een heel verschillende status, zowel voor de afzonderlijke groepen als in de eindwaardering.

Ook komt een belangrijk aspect van rust naar voren, nl. geestelijk ontspanen, geestelijk tot rust komen. Als zelfstandig motief wordt dit belangrijker gevonden dan fysieke rust. Een belangrijk aspect van ruimte, nl. je vrij voelen, is eveneens belangrijker dan de ervaring van fysieke ruimte. Je vrij voelen en tot rust komen zijn zelfs de twee belangrijkste motieven. Psychische behoeftevervulling is belangrijker dan fysieke omstandigheden, die bieden alleen de voorwaarden voor behoeftevervulling.

De schrijvers lieten daarnaast 19 redenen voor de keuze van een regio rangordenen. Rust en ruimte zijn hierbij samen genomen en vormen één motief. Het komt op de 3e plaats, na 'aantrekkelijke natuur en landschap' en 'goede omstandigheden om activiteit te beoefenen'. Bij deze 19 redenen waren vrijwel geen psychische motieven, het ging om fysieke omstandigheden, zoals 'aanwezigheid van oude stadjes' (10), waterkwaliteit (4), 'aanwezige dieren' (6), etc.

Ook werd van 10 natuurlijke elementen gevraagd wat men het meest zou missen als dat zou verdwijnen, wat een reden zou zijn om dan niet meer te komen. 'Rust en stilte' en 'de uitgestrektheid van het gebied' zijn hier weer apart. Ze liggen vlak bij elkaar en komen resp. op de 3^e en 4^e plaats, na 'de relatieve ongeschondenheid van het gebied' (1) en 'de zeestromingen en getijdewerking' (2). Rust en ongeschondenheid van een gebied, in historische zin, hangen nauw samen. Heden ten dage, met alle veranderingen en snelle ontwikkelingen, kan relatieve ongeschondenheid als een voorwaarde voor rust en stilte beschouwd worden. Zeehonden kwamen op de 8^e plaats, vogels en schelp- en schaaldieren op de 9^e en laatste plaats.

Goossen en Langers

Zij definiëren geluidhinder als: Elk ongewenst geluid dat fysiologisch spanningsverwekkend is, subjectief als irriterend wordt ervaren en/of een negatief effect heeft op het verrichten van prestaties.

Geluid wordt door iedereen anders ervaren, kwantitatief en kwalitatief. Behalve door het type waarnemer wordt storendheid bepaald door het **geluid**, de **activiteit** en de **omgeving**. Relevante aspecten daarbij zijn:

- Van het geluid: het niveau, de duur, de toonhoogte, de regelmaat, het spectrum en de frequentie.
- Van de activiteit: de behoefte aan privacy, de duur en het type activiteit.
- Van de omgeving: kwaliteit/soort omgeving, aanwezigheid van andere geluidsbronnen, jaargetijde, weersomstandigheid, privé/openbaar, drukte.

Mitigerende maatregelen kunnen worden genomen aan de bron en tussen bron en ontvanger.

Maatregelen aan de bron.

- Wegverkeer

Er zijn maatregelen aan voertuigen (motorgeluid, rolgeluid, carrosserie), aan de weg (wegdek, hoogteligging) of planmatig (lagere maximumsnelheid, minder (vracht)verkeer en egalere doorstroming door minder verkeersinstallaties).

- Railverkeer.

Er is motorgeluid (tot 50 km/uur), rolgeluid (boven 50 km) en aerodynamisch geluid (>300 km). Verder is de hoogteligging van de rail bepalend.

- Vliegverkeer

Mogelijke maatregelen: invoering snelheidsbeperkingen, minder vliegbewegingen, concentratie van vluchten op bepaalde tijden, minder proefvluchten door uitbreiding simulatietechnieken. Ook het soort motor is belangrijk.

Maatregelen tussen bron en ontvanger.

- Weg- en railverkeer

Vergroting van de afstand tot de bron vermindert de gehorigheid door afstandsverzwakking, lucht-, bodem- en vegetatiedemping. Ook wind en temperatuur zijn van invloed. Behalve vegetatie zijn geluidbeperkende voorzieningen nog aarden wallen, schermen en wanden.

- Vliegverkeer

De breedte van routes beperken en het verhogen van de (minimum) vlieghoogte – en natuurlijk niet vliegen boven bepaalde gebieden.

Afschermen van de ontvanger speelt niet in het buitengebied.

Invoeren van een compensatiebeginsel heeft geen zin, dit neemt de negatieve effecten van geluid niet weg.

Goossen, Langers, Lous

Zij zochten naar indicatoren voor recreatieve kwaliteiten in het landelijk gebied en hun belang voor verschillende activiteiten, zoals fietsen, wandelen, zwemmen, etc. Van de 19 kwaliteiten voor fietsen kwam 'mate van stilte' op de 1^e plaats. Ruimte was niet als kwaliteit opgenomen, wel 'grondgebruik', 'toegankelijkheid' en 'verkeersdrukte', aspecten die met een gevoel van ruimte geassocieerd kunnen zijn. Ze kwamen resp. op de 2^e, 3^e en 4^e plaats. 'Onderhoud van fietspad of weg' kwam op de 5^e plaats. Voor wandelaars kwam stilte pas op de 4^e plaats, 'toegankelijkheid', 'grondgebruik' en 'drukte' resp. op de 1^e, 2^e en 5^e plaats. (3^e was veiligheid). 'Onderhoud' was hier niet als indicator opgenomen. Voor waterrecreatie kwam waterkwaliteit, in de zin van schoon en helder water, op de 1^e plaats

De verantwoordelijke instantie voor diverse indicatoren achtten schrijvers voor

- 'mate van stilte' de rijksoverheid,
- 'grondgebruik' de overheid op 3 niveaus en de beheerder
- 'toegankelijkheid' de rijks- en provinciale overheid en de beheerder
- 'verkeersdrukte' de rijksoverheid en de beheerder
- 'sociale veiligheid' de gemeentelijke overheid en de beheerder
- 'wandelmogelijkheden' de overheid op 3 niveaus en de beheerder
- 'Lawaai' en 'onderhoud fietspad of weg' en in het algemeen 'netheid' en 'toezicht' daarop: de beheerder
- 'waterkwaliteit en visstand' de 3 niveaus van overheid, evenals 'hinder'.

Dit zijn dus de gesprekspartners voor die indicatoren.

Ook Goossen onderzocht waterrecreatie, maar dan op binnenwater, in watersportgebieden. Helaas horen rust en ruimte niet tot de onderzochte indicatoren, wel 'drukte', niet opgevat als tegenhanger van rust, dus als storende factor, maar als 'gezellige drukte'. Zowel voor motorbootvaarders als voor zeilers kwam dat op de 4^e plaats, en 'landschap' op de laatste (van de 18). Het ging om recreatie op binnenwater. Rust en ruimte zijn voor deze groep geen 'trekkers'.

Voorstudie kwaliteit openbare ruimte

Deze studie stelt: "Globaal gaat het bij de kwaliteit van de openbare ruimte om 3 trefwoorden, nl. om een omgeving die mooi, schoon en veilig is." Hoewel het in dit

onderzoek niet gaat om de openbare ruimte maar om ruimte in het algemeen, lijkt de stelling de moeite waard om te onderzoeken.

Strzygowski

Volgens hem zijn er drie stadia in het omgaan door de mens met het landschap. Deze stadia worden resp. geregeerd door het gevoel, de wil en het verstand. In de 1^e relatie van de mens met het landschap domineert het gevoel en het gevoelsmatig omgaan met zowel de natuur als met medegebruikers. Dit is het pre-industriële tijdperk. In het industriële tijdperk wordt de natuur onderworpen aan de wil van de mens en zijn drang tot exploitatie op grote schaal. In onze tijd, met de strijd om de ruimte en allerlei belangenafwegingen, domineren verstandelijke oplossingen en rationele afwegingen. Voor het gevoel is alles innerlijk, voor het verstand is alles uiterlijk, iets om te ontleden, te analyseren.

Dit wil niet zeggen dat gevoel en wil nu niet meer meedoen, maar ze worden onderworpen aan de toets van het verstand, gezeefd door een filter van verstandelijke overwegingen. De vraag is: domineert het verstand de ruimtelijke inrichting nu niet te veel en is er voor 'gewone mensen' nog wel ruimte voor een gevoelsmatige relatie met het landschap? Volgens Wollheim wordt elke emotie gedragen door een verlangen. De vraag is dan: welk verlangen wordt bevredigd door omgaan met of je bevinden in natuur? Wat doet natuur de mens? Volgens Strzygowski is één van de ervaringen van natuur een gevoel van eenheid (Ganzheit) van alle levende wezens en de opbouw van die eenheid door alle samenstellende delen, die stuk voor stuk apart worden ervaren, tot en met de bladeren aan een boom en mieren op de grond.

Eveneens volgens Strzygowski kan een landschap ziek of gezond zijn. Dit is niet of-of, er zijn allerlei overgangstoestanden. Een landschap is ziek als het zoveel Fremdkörper, of gebiedsoneigenlijke elementen, naar vorm of naar functie, in zich heeft, die ook nog ongebreideld groeien, of in grootte-verhouding sterk domineren, dat ze het oorspronkelijke landschap overheersen of overwoekeren. Het incasseringsvermogen of de veerkracht van een landschap verdwijnt dan, het vermogen om veranderingen op te nemen en toch het eigen karakter weten te bewaren. Nu waren ruimte, rust en stilte vanouds al intrinsieke eigenschappen van, bijna synoniemen voor, het buitengebied. Aantasting ervan kan beschouwd worden als een symptoom dat zo'n landschap niet langer gezond is.

Een ander punt is, dat een stuk buitengebied niet geïsoleerd kan worden. Hier is het net zoals met de natuur. Een land (of de wereld) vormt één geheel, waarvan de delen weliswaar apart beleefd kunnen worden, maar waarvan het eenheidskarakter toch voorop staat. In de psychologie is dit heel duidelijk aangetoond door de Gestaltpsychologie. Eerst wordt het geheel gezien, dan eventueel de delen, en de delen ontleen ook hun betekenis aan het geheel. Een gebied ontleent een deel van zijn leven aan het grote geheel waarvan het deel uitmaakt en je kunt het niet isoleren, net zo min als je een vinger van een lichaam kunt amputeren en het een eigen leven kunt geven.

Strzygowski pleit er ook voor natuurparken in te delen in een centraal deel of kerngebied en een randgebied. Redenen hiervoor zijn, dat het zoeken naar ruimte, rust en stilte relatief is. Vaak wordt niet naar absolute rust of naar ruimte zoals op zee gezocht, maar naar meer rust dan in de dagelijkse leefomgeving, of voldoende rust

om tot jezelf te komen, of voldoende ruimte om eens lekker te hollen. Als men er niet alleen op uit gaat maar met een groepje, is het rustig met elkaar kunnen praten belangrijk en ook daarvoor is absolute stilte om je heen niet noodzakelijk. Sommige mensen zoeken echter wel die absolute eenzaamheid, of de uitdaging van echt wilde natuur. Daarvoor is zo'n kerngebied nodig. In het randgebied kunnen ook kleine dorpen liggen. Dit komt dus neer op een zonerings.

Steden

Van Herzele ontwikkelde een systeem om de belevingswaarde van groen in en om steden te meten. Zij kwam tot vier kwaliteiten, nl. de beleving van natuur, van ruimte, van rust en stilte en van cultuur en historie. De belangrijkste randvoorwaarde was bereikbaarheid of aanwezigheid van barrières. Daarnaast onderscheidt zij vier schaalniveaus: stad, stadsdeel, wijk, buurt. Gestreefd moet worden "naar een grote variatie van al deze kwaliteiten, zij het niet binnen elke groene ruimte apart, dan toch voor het globale aanbod op de verschillende functionele niveaus." Met behulp van een hiertoe ontwikkeld GIS systeem vergeleek zij vier Vlaamse steden. De ervaring van rust en stilte bleek in al deze steden de meest bedreigde kwaliteit, voornamelijk door autosnelwegen en ringwegen. Ruimtebeleving werd vooral bedreigd door hoge bebouwing en bedrijventerreinen die versnipperend werken. Gunstig is een vingerstructuur, waardoor groen de stad in kan komen. Ongunstig is een ringstructuur van verkeerswegen die een 'geluidsgordel' om een gebied leggen.

Milieubeleving

De Provincie Zuid-Holland verrichtte in 1998 een onderzoek naar milieubeleving. Dit omvatte o.a. lawaaihinder. Metingen werden gedaan in Rijnmond, Rotterdam, Zwijndrecht, Dordrecht, Delft en Gouda. Gemiddeld over deze locaties had 30% vaak of regelmatig last van verkeerslawaai, 5% van industrielawaai.

Stokols en Altman

Over ruimte.

Normaal is ruimtewaarneming gestructureerd, of de ruimte wordt als gestructureerd waargenomen. In die structuur zit o.a. een besef van de onderlinge positie van dingen ten opzichte van elkaar, van grenzen en van afstanden. De waargenomen structuur van de ruimte wordt vooral bepaald door:

- zijn verdeling. Deze wordt vooral bepaald door lijnen en vlakken. Lijnen zijn bijv. wegen, sloten, met heggen begroeide perceelsranden, etc. Vlakken worden bepaald door het grondgebruik. Voor structurering zijn vooral belangrijk: de grootte van de vlakken, de regelmaat van verdeling, en de variatie in grondgebruik. In Limburg komt daar nog de 3^e dimensie bij.
- zijn afgrenzing, bijv. dicht of transparant, dicht bij of ver weg.
- oriëntatiepunten, elementen die opvallen, meestal door hoogte, maar ook door kleur, afwijkende vorm of bouwstijl, bijv. modern tussen oud, of afwijkende functie

In deze waargenomen structuur zit ook nog een *hiërarchie* (Golledge, in Stokols en Altman, hfd 5). In wegen zijn er hoofdwegen, die primair structurerend werken (dit hoeven geen hoofdwegen in de formele zin te zijn), secundaire wegen, waarvan de positie ten opzichte van de hoofdwegen wordt bepaald, en eventueel tertiaire wegen,

waarvan de positie ten opzichte van de secundaire wegen wordt bepaald. (Je kunt de structurerende elementen indelen volgens de bekende 5 categorieën van Lynch, wegen, knooppunten, randen, districten, oriëntatiepunten, maar nodig is dat niet, ze verduidelijken niet extra. Golledge onderscheidt er overigens maar drie: oriëntatiepunten, paden en locaties. Locaties zijn herkende plekken. Dit hoeven geen districten in de zin van Lynch te zijn, maar kunnen ook voorzieningen zijn die iemand kent, bijv. een picknicktafel).

Nu heeft elk gebied een gebiedseigen structuur, bepaald door gebiedseigen elementen. Daarover- of -doorheen kan een vreemde structuur komen te liggen, bijv. een industrieterrein in het buitengebied, of doorsnijding door een hoogspanningslijn of autosnelweg.

Wat voor visuele cues geldt, geldt ook voor anderssoortige cues, zoals gebiedsvreemde geluiden.

Dit leidt tot 3 hypothesen.

1. Een gevoel van ruimte en de waarneming van structuur in de ruimte verhouden zich omgekeerd tot elkaar: als hoe minder gestructureerd of geleed een ruimte wordt waargenomen, hoe sterker het gevoel van ruimte zal zijn. Een gevoel van ruimte zou dan bevorderd worden door de afwezigheid van duidelijk structurerende elementen. (Dit zou o.a. kunnen betekenen dat ook het tijdgevoel anders is in een gestructureerde dan in een ongestructureerde ruimte)
2. Elk gevoel van ruimte wordt verstoord door gebiedsvreemde elementen. Deze nemen alleen ruimte in beslag zonder iets toe te voegen aan intrinsieke kwaliteiten.
3. Het gevoel van ruimte wordt aangetast door lawaai, vooral gebiedsvreemd lawaai, maar ook gebiedseigen lawaai. Voor gebiedseigen lawaai zal de storingsdrempel hoger liggen, er wordt meer van geaccepteerd.

Natuur als Leefomgeving. Operatie Boomhut. Reneman et al.

In het kader van een omvangrijk onderzoek naar de natuur als leefomgeving door het ministerie van LNV is een aantal rapporten verschenen waarin de behoefte aan rust en stilte gesignaleerd zijn. Dit zijn vooral de nummers 'Struinen en landschapsbeleving' (nr. 5), 'Mensenwensen; de wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving' (nr. 6) en 'De betekenis van natuur en recreatie voor gezondheid en welzijn van mensen' (nr. 8).

Enkele resultaten (met de rapportnummers)

"Er is grote behoefte aan rust, ruimte en stilte. Mensen moeten weer opladen na een drukke werkdag. Natuur werkt onthaastend, geeft energie en moed. De afgesloten zintuigen worden er geopend. Je ruikt de zeelucht of het gemaaid gras, je hoort het ritselen van de struiken en het zingen van de vogels, je voelt de wind in je haar en de zon op je lichaam, .. Door het openstellen van de zintuigen word je je meer bewust van het leven; van het feit dat je zélf leeft. Niemand wil geleefd worden." (8)

Kwaliteiten van struinen zijn o.a. (5)

- onbekommerd kunnen dwalen. Hiertoe hoort ook: "even je eigen wereldje".
- doelloos, niet doelgericht ergens te kunnen lopen.
- gevoel van vrijheid, "dat je kunt lopen waar je wilt".
- rust en stilte. Ook: "rustig worden, tot jezelf komen"

De eerste drie hebben met ruimte te maken.

Landelijk beeld (6): De kwaliteitsaspecten die het **minst** van toepassing zijn op het groen dat de Nederlandse burger in zijn leefomgeving aantreft zijn rust en aaneengeslotenheid [ruimte]. Meer dan een kwart van de Nederlandse bevolking (29%) vindt het groen in de leefomgeving druk tot zeer druk bezocht. Iets minder dan een kwart (23%) vindt het versnipperd tot zeer versnipperd. Het percentage Nederlanders dat over deze kwaliteitsaspecten positief oordeelt is geringer. 7% vindt het niet druk bezocht en 18% vindt het niet versnipperd. Verder vindt 13% het lawaaiig en 12% stil. Omdat het een landelijk onderzoek betreft zijn er grote streekverschillen. Zo varieerde de beoordeling 'druk' tussen 11% en 44%, lawaaiig tussen 6% en 21%; beide ca. een factor 4.

Ook het verschil stedelijk – landelijk maakte verschil. Voor 'druk' waren de percentages resp. 41% en 18%, voor lawaaiig 17% en 9%. Aanzienlijke verschillen.

Verder zijn de meest geprefereerde ervaringen in groen, in volgorde van voorkeur:

1. ontspanning – vooral te vinden in bos.
2. frisse lucht, geuren opsnuiven – vooral te beleven aan zee, het strand en in de duinen.
3. tot rust komen – vooral te vinden op/aan meren en plassen. Een kenmerk van meren en plassen is dat ze stil zijn, in de zin van geen geluid.
4. omgeven zijn door stilte en rust – vooral te vinden in heuvellandschappen. Een kenmerk van deze landschappen is rust, in de zin van weinig mensen.
5. afleiding vinden van dagelijkse beslommeringen – waar vooral heidevelden en zandverstuivingen zich voor lenen.
6. je vrij voelen.

Factoranalyse toonde een interessant verschijnsel: “Kennelijk hebben we te maken met twee voorkeurspatronen: een waarbij feitelijke stilte en feitelijke rust geen noodzakelijk voorwaarden zijn om het gevoel te hebben weg te zijn van de hectiek van alledag, en een patroon waarbij dat wel het geval is.” (Voor het 1^e patroon is 'afleiding vinden' genoeg).

Verder bleken de ervaringen niet los van elkaar te staan. Veeleer was sprake van clusters van gevoelens, waarbij ervaringen sterk samen kunnen hangen. Ze zijn niet eenduidig, of onderling onafhankelijk. De beleving van ruimte en rust zijn complexe ervarings- of betekenisvelden.

De Jong, Belevingsonderzoek stiltegebieden

Eén van de onderzoeksdoelen was het vaststellen van relaties tussen gemeten geluidsniveaus in milieubeschermingsgebieden en subjectieve waardering. Het geluidniveau lag tussen 30 en 40 dB(A). Brommers konden echter wel voor 60 dB(A) zorgen. Er is ook gevraagd naar geluidkwaliteit. Deze werd in het algemeen hoog gewaardeerd, iets hoger dan de mate van stilte, die men echter ook ruim voldoende vond. Als de geluidkwaliteit niet voldeed, was dat vrijwel steeds door verkeersgeluiden. Bij verkeer is zowel het lawaai als de hoeveelheid storend. Gebiedseigen geluiden storen niet, ook niet landbouwwerkzaamheden. Geluiden van (andere) recreanten nemen een tussenpositie in tussen gebiedseigen en verkeersgeluid. Ze horen er een beetje bij.

Er is verschil in de waardering of geluid afbreuk doet aan de stilte of dat het hinderlijk is. Het eerste is objectief, het tweede subjectief. Hinderlijkheid werd iets soepeler beoordeeld.

Het aantal geluidgebeurtenissen weegt zwaarder in de waardering dan het geluidniveau.

Er waren vier onderzoekgebieden, met een ongelijk niveau van stedelijkheid. Mate van stedelijkheid deed echter niets in de geluidwaardering, evenmin als type gebied (weide, bos, hei, duinen). Wat deze factoren betreft is er geen reden om beleid daarop te differentiëren.

Dit zijn de positieve kanten van ruimte, rust en stilte. Wat de maatschappelijkheid van de vraag daarnaar betreft, Ploeger et al. deden in 10 gebieden onderzoek naar recreatie in stadslandschappen. Het ging om de activiteiten wandelen vanuit huis, wandelen na een ritje met een ander vervoermiddel en fietsen. Van deze activiteiten bleek resp. 43%, 40% en 28% van de 589 respondenten deze activiteit het afgelopen jaar niet één keer gedaan te hebben. Deze groep kan dus òfwel niet tot de ruimte- en rustzoekers gerekend worden, ofwel zij zoeken die ergens anders. Helaas stonden ruimte, rust en stilte niet bij de motieven om een activiteit te verrichten, zodat over het percentage van degenen die dat wèl zoeken niets gezegd kan worden. Wel is gebleken dat de aanwezigheid van barrières voor al voor fietsers een belangrijke hinderfactor is. Barrières waren: wegen, water, spoorlijn, industrie, stedelijke bebouwing, maar niet omheiningen.

2.9 Maatschappelijke ontwikkelingen

Deze worden verspreid in de literatuur genoemd. Sommige ontwikkelingen zouden negatieve invloeden kunnen hebben, waarvoor groene ruimten gedeeltelijk compensatie zouden kunnen bieden. In het veldonderzoek is niet gevraagd naar mogelijke negatieve effecten van maatschappelijke ontwikkelingen, omdat een causale relatie niet altijd evident is voor mensen. Er zijn wel open vragen gesteld, waar mensen die effecten kunnen noemen. Deze ontwikkelingen zijn o.a.:

- Kaders verdwijnen. Vroeger functioneerden mensen in een aantal culturele, vastliggende kaders, zoals gezin, familie, kerk, beroep, buurt, rangen en standen. Je hoorde ergens bij. Dit gaf een gevoel van verbondenheid, van wortels, vaste grond onder je voeten. Het verdwijnen van kaders gaat samen met individualisering en met verschraling van sociale contacten, die minder en oppervlakkiger worden. Contact met de natuur kan dat misschien enigszins compenseren.
- Schaalvergroting. Alles moet groter. Kleinschalige natuur kan mogelijk enig tegenwicht bieden.
- Geen plaatsgebondenheid meer. Alles kan overal. Soorten natuur zijn daarentegen vaak wel landschapsgebonden.
- Een nog steeds groeiende kloof tussen techniek en natuur. Dit speelt ook in het buitengebied, dat meer en meer machinaal en grootschaliger bewerkt wordt.
- Een voortdurende toename van materiële goederen, van technisch maakbare dingen voor het gemak van de mens. Een steeds grotere invloed van het materiële kan om een steeds groter tegenwicht door het natuurlijke vragen.
- Toenemende mobiliteit. Alles is verder weg, èn wordt verder weg gezocht. Dit gaat gepaard met een toenemend aanbod aan attracties en recreatieve activiteiten.

Toenemende bezoekersstromen kunnen leiden tot een toenemende behoefte aan geleiding daarvan. Dit vraagt om goede lokalisering van voorzieningen en van rust- en stiltegebieden.

- Een toenemende invloed en gebruik van computers en ICT. Sinds 1995 brengen mensen thuis twee maal zoveel tijd achter hun computer door, terwijl de toename op het werk nog groter is. De invloed van virtuele landschappen kan daarmee steeds groter worden.
- Een steeds grotere kloof tussen hoofd en hart, tussen verstandelijk, rationeel en analytisch benaderde zaken enerzijds en gevoel anderzijds. Waar de moderne architectuur en stedenbouw sterk rationeel zijn, kan de natuur een belangrijke tegenwaarde aan gevoel geven. In natuurbeleving spelen vooral gevoelszaken een rol. 'Voeding voor het gemoed' is het meest wezenlijke van natuurbeleving.

Deze ontwikkelingen werken voornamelijk centrifugaal; ze verwijderen je van je eigen middel- of zwaartepunt, ze 'verstrooien' je. Het effect is dat je ook steeds meer verstrooiing zoekt, er zit een zelf-versterkend effect in het meegaan met die krachten. Bovendien geldt dat hoe verder je van je middelpunt afraakt, hoe sterker ze op je werken.

2.10 Beleidsoverwegingen ten aanzien van functiecombinatie

de Roo beschrijft mogelijkheden om met 'vreemde' functies in natuur om te gaan. Die functies zijn:

- oppervlaktedelfstofwinning
- industriële activiteiten
- kleine luchtvaart (valt buiten het bereik van de wet geluidhinder)
- jacht
- agrarische activiteiten
- boringen opsporen gas
- aanleg kabels en buizen
- lawaaisporten
- militaire activiteiten
- gebruik geluidsproducerende toestellen
- honden
- motorrijtuigen, verkeer

Daarbij onderscheidt hij de volgende categorieën verbod-ontheffing:

- verboden
- verboden. Ontheffing mogelijk
- toegestaan, echter niet wenselijk
- toegestaan
- toegestaan in Uitzonderingsgebied

Met als criteria voor ontheffing:

- plaats van de activiteit
- tijdstip
- tijdsduur
- aard en omvang van de geluidproductie door de activiteit

- nut van de activiteit
- alternatieven voor de activiteit
- noodzaak van de activiteit voor het gebied
- compensatiemogelijkheden van de negatieve gevolgen van de activiteit
- risico's van een activiteit, waarvan bestrijding/voorkoming geluidverstooring kan geven
- gevolgen van de activiteit, bijv. voor het ecosysteem; (on)omkeerbaar?
- bij twijfel over de nadelige gevolgen wordt voorrang gegeven aan de recreatie/de natuur (dit betreft de weging van de gevolgen)
- historische verbondenheid van de activiteit met het gebied, is het geluid gebiedsvreemd of gebiedseigen – naar aard en omvang

Reneman et al. geven mogelijkheden voor functiecombinaties met natuur. Dit zijn:

- Landbouw: (geld voor) natuurgerichte veehouderij, relatienotagebied, biologische landbouw
- Bosbouw: natuurtechnisch bosbeheer, multifunctioneel bos, tijdelijk productiebos [buitenplaatsen?]
- Water- en oeverrecreatie: zwemwater, strand
- Landrecreatie: struinnatuur [vrijwilligerswerk?]
- Cultuurhistorie: oude beeklopen, oud cultuurlandschap
- Wonen: compensatienatuur, landgoederen, openbaar groen [vrijwilligerswerk?]
- Industrie: compensatienatuur, bedrijventerreinen
- Transport: geluidswal, onverharde wegen, ecoducten
- Delfstofwinning: natuurontwikkeling bij putten en delvingsterreinen
- Waterberging: moerasbos, waterbekken, natuurgerichte infiltratie [rietcultuur?, wilde vruchten?, bloementeelt?]
- Waterwinning: natuurvriendelijke winning, [natuurontwikkeling] waterwingebied
- Waterzuivering: natuurlijke zuivering, waterzuiveringsnatuurgebied
- Waterkering: natuurlijk dijkbeheer, halfnatuurlijke bermen
- Erosiebestrijding: bos, houtwallen, heggen

Ook Van der Windt et al. gaan uit van functiecombinatie. Zij beschrijven meekoppelkansen bij meervoudige functieervulling. Dit omvat twee inschattingen: eerst voor de hoofdfunctie en vervolgens de meekoppelkans voor een andere functie.

De hoofdfunctie hoeft daarbij niet altijd natuur te zijn. In schema:

	Meekoppelkansen						
	A	B	C	D	E	F	G
Hoofdkans							

Bijlage 3 Resultaten van het veldonderzoek

De resultaten van de gesloten vragen staan in bijlage 1. Hier worden nog gegeven:

- 4.1 Antwoorden op de open vragen
- 4.2 Verbanden

4.1 Antwoorden op de open vragen

- 5a. Wat is rust voor U?
- 5b. Wat is stilte voor U?

Overeenkomsten en verschillen zijn samengevat door de onderzoeker.

Verschillen

- Vrijwel alle toelichtingen komen er op neer dat rust innerlijk en uiterlijk is, en stilte alleen uiterlijk. Uiterlijk heeft rust met alle zintuigen te maken, stilte alleen met gehoor; de kortste definitie was: "0 dB".
- Rust wordt bepaald door de aanwezigheid van een toestand, maar ook de afwezigheid van dingen, zoals drukte, verkeer, lawaai, of in het algemeen veel zintuiglijke indrukken. Beide worden dan beschreven als wat ze niet zijn, aan hun tegenstellingen. Rust staat dan tegenover drukte, stress, bijv. "geen verplichtingen", en stilte tegenover lawaai, bijv. "geen (onnodig) lawaai".
- Vaak worden beide omschreven als het ontbreken van lawaai. Dit is zowel herrie als geluiden die niet in een omgeving passen, meestal veroorzaakt door verkeer, radio, TV, telefoon.
- Soms is het verschil kwantitatief, tussen weinig geluid en nergens geluid.
- Rust kan best gepaard gaan met tamelijk veel geluid, stilte niet. Ook wordt stilte soms gekoppeld aan alleen zijn; voor rust is dat niet nodig.
- Stilte is niet altijd positief, het kan ook eng en onheilspellend zijn.

Overeenkomsten

- Beide hebben aspecten van denken, voelen en willen. Denken is bijv. 0 dB, voelen is "stilte is eng" en willen, of handelingsmotivatie is "niets moeten", "doen wat je wilt"
- De begrippen lopen ook door elkaar heen. Zo is 'een verstild landschap' weliswaar stil, maar het is in de eerste plaats rustig, het tempo is er uit gehaald.
- Rust en stilte zijn geen op zichzelf staande begrippen. Ze hebben beide een gevoelslading die meerdere gevoelens omvat, beide hebben een complexe gevoelsinhoud. Deze gevoelsladingen zijn echter weer verschillend. Zo roept rust gevoelens op van vredigheid, vrijheid (met name vrij van verplichtingen, van dingen moeten), zorgeloosheid (ge vrijwaard van zorg), ontspanning, voldoening, genieten, harmonie, kalmte, tot jezelf kunnen komen en jezelf kunnen zijn [geen rol hoeven spelen]. Stilte roept minder gevoelens op. Genoemd zijn: bezinning, spiritualiteit, ontspanning (net zoals bij stilte), ongestoord opgaan in de natuur, alleen kunnen zijn, maar ook: doodsaai, eng, benauwend.

Conclusie: Stilte is de afwezigheid van geluid, het is fysiek, meetbaar. Rust betekent verpozing, verademing, het uitrusten van arbeid of vermoeidheid, kalmte, vrede, de toestand waarin men in vrede leeft met anderen en met zichzelf (Middelnederlands woordenboek), kalme stemming, gemoedsrust. Dit is dus meer subjectief, een uiterlijke sfeer die correspondeert met een innerlijke gemoedstoestand, waarbij die uiterlijke sfeer niet per sé stil hoeft te zijn.

7. De storende invloed van lawaai. Soms hebben mensen spontaan een toelichting gegeven. Deze kwamen er op neer dat de storendheid van lawaai afhankelijk is van een aantal factoren, zoals:

- de afstand: "lawaai in de verte is minder storend".
- het doel of de reden waarom men naar buiten gaat, voor rust, sport, evenementen.
- de bron: "soms hoort het er een beetje bij, zoals een kermis", "lawaai van kinderen is wel gezellig, van auto's niet", "er is veel verschil tussen industrie lawaai en recreatie lawaai", "afhankelijk van de veroorzaker, een maaiende boer maakt wel lawaai maar dat hoort daar, dat stoort niet".
- het soort lawaai, 'gearticuleerd' of 'ongarticuleerd'; harde muziek stoort meer dan "gonzend industriellawaai".
- de stemming waarin men verkeert: "stoort meer als ik gespannen ben"
- soort gezelschap.
- de tijd van de dag (of nacht).
- soort omgeving: "lawaai in de stad is minder erg dan in de natuur", "afhankelijk van de plek waar je bent, of het te verwachten is of onverwacht is". Dit betreft ook de omgeving waarin je zelf dagelijks verkeert, als referentiekader: "Als je in de herrie van Schiphol woont ervaar je geluid in andere gebieden niet als storend". Er is gebiedseigen en gebiedsvreemd geluid. Gebiedseigen geluid is veel acceptabeler, bijv. "op een dijk stoort het geluid van schepen niet, dat hoort er bij", maar ook dan "hangt het van het aantal decibel af".
- duur. "lawaai van trein of vliegtuig is verdraaglijker dan de radio van de burens".
- 'afhankelijk van hoe druk je dag is geweest'
- een heel enkele reactie was positief: "lawaai geeft een gevoel van veiligheid", "lawaai kan gezellig zijn", "is acceptabel als er iets te doen is", "lawaai is leuk als je het zoekt, bijv. in de stad". Dit wijst erop dat de grens tussen gewoon geluid en lawaai niet vast is. "Soms heb je geluid om je heen nodig", "geluiden kunnen ook rustgevend zijn, bijv. muziek".

Lawaai wordt niet alleen gezien als de grote vervuiler, maar als een vorm van agressie, net zoals het steeds toenemend geweld. "lawaai is agressie", "mensen houden steeds minder rekening met elkaar".

13. Wat is het verschil in ruimtebeleving tussen vroeger en nu?
Er zijn zowel innerlijke als uiterlijk oorzaken genoemd.

Innerlijke oorzaken

Deze komen neer op een veranderde houding. Dit uit zich op verschillende manieren:

- Men is ouder geworden en zich nu meer bewust is dat ruimte een kwaliteit is, "vroeger dacht je minder na over ruimte", "Je wordt je er meer van bewust naarmate je ouder wordt", "Vroeger nam je het zoals het was".
- Men realiseert zich dat het schaarser is geworden, "Er is minder van dus je waardeert het meer", "Omdat alles steeds meer volgebouwd wordt ervaar ik ruimte nu sterker", "Ik ben me meer bewust van de schaarste".
- Men is verhuisd van de stad naar een dorp of de stadsrand en let nu meer op ruimte.
- Men heeft kinderen gekregen en is daarom intensiever met 'buiten' bezig.
- "Ik ben nu gepensioneerd en heb meer aandacht voor mijn omgeving".
- Als je ouder wordt krijg je een sterkere natuurbeleving, zo ook voor ruimte.
- Je bent ouder, je wilt nu rust en ruimte.
- Het is spiritueel. Ik heb nu meer rust in mezelf, dan stel je rust en ruimte om je heen ook meer op prijs.

Externe oorzaken:

- dorpen en steden breiden sterk uit
- het verkeer is intensiever geworden, de mobiliteit is groter geworden
- het is drukker geworden met mensen
- er worden steeds meer industriegebieden en bedrijventerreinen aangelegd waar vroeger landelijk gebied was.
- er is meer lawaai en lawaai verkleint de ruimte. Lawaai is er vooral door verkeer, maar ook door meer machinaal werken, "juist ook in agrarische omgevingen". Ook: "achtergrondlawaai is toegenomen".
- "er wordt meer op slinkse wijze afgesloten"
- "teveel wetten en regels"
- "de bebouwing is veel groter geworden"
- "alles wordt compacter"
- "mensen zijn gejaagder"
- meer mensen betekent ook: meer recreatie, "meer recreanten, meer sportiviteit, etc."
- elementen zoals hoogspanningsmasten en windmolens
- verdwijnen van boeren, "het platteland wordt kleiner"
- "alles is veel intensiever geworden"
- "bouwen van dure villa's op mooie plaatsen"
- "elk gaatje wordt tegenwoordig opgevuld"
- "boerderijen die industrialiseren"
- het gevoel zou veel sterker kunnen zijn als ze al die hekken zouden weghalen.

14. Waar kunt u buiten nog een gevoel van ruimte hebben?

15. Wat in het landschap is belangrijk om een gevoel van ruimte te kunnen hebben?

Opvallend is dat meer dan de helft van de respondenten ook in bos een behoorlijk of heel sterk gevoel van ruimte kunnen hebben. Een gevoel van ruimte wordt niet

bepaald door het aantal vierkante meters open terrein. Ook grote natuurgebieden zoals de Veluwe zijn vaak dichtbegroeid. Een gevoel van ruimte hangt meer samen met een gevoel van continuïteit van het landschap dan met kaalheid en openheid. Dit blijkt ook uit de eigenschap die sterk het ruimtegevoel bepaalt, namelijk dat het landschap nog heel ver zo doorgaat. Psychische ruimte is ongelijk aan (lege) fysieke ruimte.

Ook opvallend is dat de landschappen waar je geen gevoel van ruimte kunt hebben de typische man-made omgevingen zijn, cultureel omgevingen.

Verder blijkt uit vraag 15:

- Voor een *gevoel* van ruimte zijn rust en stilte vrijwel net zo belangrijk als fysieke ruimte (weids uitzicht).
- Veel begroeiing is belangrijk voor een gevoel van ruimte, hoewel het objectief gezien de ruimte verkleint. Behalve begroeiing versterken ook andere natuurlijke elementen het gevoel van ruimte, zoals water en zandpaden. Dit zou je *natuurlijkheid* kunnen noemen. Veel groen geeft een gevoel van continuïteit van het landschap, dat het achter een bosje net zo doorgaat.
- Voor een gevoel van ruimte is het verder belangrijk dat het landschap een eenheid is van een behoorlijk oppervlak (dat het landschap nog heel ver zo doorgaat). Eenheid wordt daarbij vaker genoemd dan omvang. Bij 'eenheid' (of heelheid) van het landschap hoort ook 'geen horizonvervuiling'.
- 'dat het landschap nog heel ver zo doorgaat' is ruimtelijk. Hetzelfde in tijd is 'dat er nog veel van vroeger in het landschap is'. Het ene is continuïteit van het landschap in ruimte, het andere in tijd.

Rust, natuurlijkheid en continuïteit zijn daarmee de belangrijkste voorwaarden voor ruimtebeleving.

Soms noemen mensen nog andere eigenschappen die ze belangrijk vinden voor een gevoel van ruimte, bijv:

- dat er geen belemmeringen zijn bij het zien van lucht en wolken, en koeien om de maat aan te geven in grote polders
- dat er bij open vlakten ook bomen zijn [eveneens om de maat aan te geven, om ruimte te articuleren]
- zo min mogelijk doorsnijdingen in het landschap [dit is 'dat het landschap nog heel ver zo door gaat]
- dat het landschap goed wordt onderhouden

16. Welke gevoelens roept een landschap met ruimte nog meer op?

Behalve de in de vragenlijst opgenomen gevoelens zijn spontaan nog genoemd: een gevoel van bewondering en een vredig gevoel.

22. Wat waardeert men in de diverse landschappen?

Van 8 kwaliteiten kon men de 2 belangrijkste aankruisen. Specifiek voor verschillende landschappen zijn:

- Bos	rust en veel planten en dieren
- Landelijk gebied	ruimte en rust
- Meer of plas	ruimte en rust
- Landgoederen	goed onderhoud en veel variatie in begroeiing
- Grote natuurgebieden	ruimte en rust
- Stadspark	goed onderhoud en veel variatie in begroeiing
- Binnenwegen	goed onderhoud en rust
- Heide of zandverstuiving	ruimte en rust
- Dijk langs rivier	ruimte en rust

23. En wat stoort U het meest?

Hier waren 8 diskwaliteiten of contra-indicatoren waarvan men er twee per gebied mocht aankruisen. De twee storendste kenmerken per landschap waren:

- Bos	vervuiling, lawaai
- Landelijk gebied	horizonvervuiling, autoverkeer
- Meer of plas	vervuiling, lawaai
- Landgoederen	vervuiling, lawaai
- Grote natuurgebieden	vervuiling, lawaai
- Stadspark	vervuiling, lawaai
- Binnenwegen	autoverkeer, vervuiling
- Heide of zandverstuiving	vervuiling, lawaai
- Dijk langs rivier	vervuiling, autoverkeer

Vervuiling en lawaai zorgen voor bijna de helft van de klachten.

24. Waar in Nederland vindt men nog rust en stilte?

Dit is vrijwel overal, zodra je uit de stad of van de drukke verkeerswegen af bent. Iedereen wist veel plaatsen te noemen, ongeacht waar men woont.

26. Dan waren er uitspraken waarmee men het eens of oneens kon zijn. Hierbij werd vooral ingegaan op verschillen tussen gebieden in Nederland, of typen landschappen. Inderdaad hebben verschillende landschappen hun eigen, specifieke mogelijkheden om ruimte, rust en stilte te beleven. Uit de vragen 23 en 25 blijkt echter dat er ook *algemene randvoorwaarden* zijn, zoals het tegengaan van lawaai, het weren van sluipverkeer, de aanleg van vrijliggende wandel- en fietspaden, geluidhinder van drukke wegen beperken, voor mensen die lawaai willen maken aparte terreinen aanleggen, en/of het gebied zo groot mogelijk maken.

4.2 Verbanden

Hierbij wordt telkens uitgegaan van een bepaalde vraag en gekeken met welke andere vragen de antwoorden samenhangen.

1. Hoe vaak gaat u naar buiten

- De wens om buiten rust en stilte te kunnen ervaren is onafhankelijk van hoe vaak men naar buiten gaat.
- Hoe vaker men naar buiten gaat, hoe storender men lawaai vindt.
- Het kunnen hebben van een gevoel van ruimte is onafhankelijk van hoe vaak men naar buiten gaat. Dit wordt ook op andere manieren beleefd, bijv. als passant.
- Als men vaker naar buiten gaat heeft men in sommige landschappen sterker een gevoel van ruimte dan wanneer men niet vaak gaat. In andere landschappen maakt de frequentie van bezoek niet uit. Differentiërende omgevingen zijn vooral het landelijk buitengebied en een dijk langs een rivier.
- Als men vaker naar buiten gaat zijn sommige landschapseigenschappen belangrijker om een gevoel van ruimte te hebben dan anderen (vraag 15). Voor die andere eigenschappen maakt het niet uit hoe vaak men naar buiten gaat. Differentiërende eigenschappen zijn vooral: a) dat het landschap nog heel ver zo door gaat, b) een weids uitzicht, c) geen horizonvervuiling, d) rust en stilte, en e) dat het landschap een eenheid is en geen storende elementen bevat. A, c en e zijn eigenlijk dezelfde eigenschap, namelijk de heelheid van het landschap (je kunt dat ook identiteit noemen). Dus het gevoel van ruimte van mensen die vaak naar buiten gaan wordt vooral bepaald door uitzicht, rust en heelheid van het landschap, daar zijn ze extra gevoelig voor.
- Of men maatregelen om rust en ruimte te bevorderen belangrijk vindt of niet hangt niet samen met de frequentie van buitenbezoek. Mensen die vaak gaan denken daar niet anders over dan mensen die weinig gaan.
- Ouderen gaan vaker naar buiten dan jongeren. Opleiding en geslacht maken geen verschil.

Hoe belangrijk vindt u het kunnen ervaren van rust en stilte buiten?

- Mensen die dit belangrijk vinden zijn gevoeliger voor lawaai, in elke vorm.
- Het wel of niet belangrijk vinden van stilte heeft niets te maken met waar men nog een gevoel van ruimte kan hebben. Het eerste is subjectief, het tweede objectief.
- Het heeft wel te maken met welke landschapseigenschappen men belangrijk vindt voor een gevoel van ruimte (dit is ook subjectief). Belangrijke eigenschappen zijn: dat het landschap nog heel ver zo door gaat, weids uitzicht, geen horizonvervuiling, rust en stilte [uiteraard] en geen drukte. Horizonvervuiling is in strijd met de eigenschap dat het landschap nog ver zo doorgaat; het geeft kennelijk onrust in een landschap.
- Het belang van een landschap dat nog ver zo doorgaat blijkt ook uit de steun voor de maatregel: het gebied zo groot mogelijk maken door land bij te kopen. Mensen die rust belangrijk vinden zijn daar vaker voor.

- Hoger opgeleiden vinden het kunnen ervaren van rust en stilte buiten belangrijker dan lager opgeleiden.

6. Zijn er ook rustige en stillen plekken bij u in het buitengebied?

- Mensen met veel rustige plekken in de omgeving worden minder vaak gestoord door lawaai [zij hebben meer ontsnappingsmogelijkheden]. Lawaai maakt ze minder vaak nerveus, vermoeid, of geïrriteerd dan mensen met weinig rustige plekken, ze hebben minder vaak het gevoel dat hun gezondheid wordt aangetast en ze hebben minder ontsnappingsbehoefte.
- Als er veel rustige plekken zijn heeft men ook vaker een gevoel van ruimte. Het kunnen ervaren van rust en van ruimte hangen sterk samen.
- Die samenhang geldt voor vrijwel elk landschapstype. Alleen in bos en in een stadspark is hij minder sterk (nu heeft een bos ook weinig ruimte en een stadspark weinig rust).
- Het belang van maatregelen om rust en ruimte te bevorderen. Hoe meer rustige plekken men in de buurt heeft, hoe meer men ervoor is: a) dat aantal nog uit te breiden door land bij te kopen, b) een groot bos aan te leggen, c) landgoederen te bouwen en geluidhinder van drukke wegen te beperken. Van de genoemde maatregelen zijn deze inderdaad het meest gericht zijn op rust en stiltebevordering.

7. Mensen die gevoelig zijn voor lawaai

- Mensen met nog veel rustige plekken in de omgeving zijn vaak gevoeliger voor allerlei negatieve effecten van lawaai.
- Dit zijn vaak mensen die grote natuurgebieden, heiden en zandverstuivingen opzoeken voor een gevoel van ruimte, die het ook belangrijk vinden dat het landschap nog ver zo door gaat voor een gevoel van ruimte, dat ze daar een weids uitzicht hebben, zonder horizonvervuiling drukte van mensen, of storende elementen, of dat er veel begroeiing is.
- Lawaai beïnvloedt sterk iemand's tijdgevoel. Hoe meer lawaai hoe sterker het effect. Lawaai verkleint dus niet alleen de ruimte maar ook de tijd (doordat het die versnelt).
- Mensen die gevoeliger zijn voor lawaai zijn vaker voor maatregelen om rust en ruimte te bevorderen, ongeacht hun inhoud; ze zijn vaker voor elke maatregel. [wat logisch is]
- Mensen zonder kinderen zijn gevoeliger voor lawaai dan mensen met kinderen [wat ook logisch is]
- Ouderen zijn gevoeliger voor lawaai.

11. Zijn er buiten plekken waar u een gevoel van ruimte heeft?

- Als mensen veel van die plekken in hun omgeving hebben, kunnen ze ook in andere omgevingen of landschapstypen sneller een gevoel van ruimte hebben.
- Mensen met veel plekken zijn vaker voor maatregelen om ruimte en rust te bevorderen, ongeacht de precieze inhoud van die maatregel.

14. Landschappen waar men nog een gevoel van ruimte kan hebben.

Er waren 10 landschappelijke situaties. Deze zijn gecorreleerd met de 11 ruimtebepalende eigenschappen van vraag 15, om na te gaan welke eigenschap in welk landschap nu eigenlijk het ruimtegevoel bepaalt.

- In het landelijk gebied is het belangrijk om een gevoel van ruimte te hebben dat het nog ver zo door gaat en dat je er een weids uitzicht hebt
- In bos is het belangrijk voor het ruimtegevoel dat het wat ouder is
- In grote natuurgebieden is een weids uitzicht belangrijk, maar ook veel begroeiing
- Bij landgoederen het historisch karakter
- Bij parken dat ze wat ouder zijn, dat er veel begroeiing is en dat er water is
- Op een dijk is het weidse uitzicht belangrijk en het zicht op het water
- In het buitenland gaat het vooral om de omvang van het landschap en geen horizonvervuiling.

De meeste verbanden zijn open deuren, in die zin dat de karakter- of identiteitbepalende eigenschappen ook het belangrijkste zijn. Verrassingen zaten er niet in, behalve misschien in het gebrek aan belang, bijv. dat horizonvervuiling nergens significant een rol speelde, behalve in het buitenland. In feite werkt ruimtebeleving dus tamelijk ongenueanceerd, of liever: gaat het om het geheel van eigenschappen, en veel minder om afzonderlijke eigenschappen. Er is niet één eigenschap die in alle landschappen het ruimtegevoel bepaalt. Het (bewaren van het) eigen karakter lijkt het belangrijkste. Dan kan men in alle landschappen wel een gevoel van ruimte hebben, ook al is dat heel beperkt, zoals in stadsparken of op binnenwegen. Het is dan belangrijker dat elk landschap zijn eigen specifieke ruimtegevoel heeft.

- Ouderen hebben aan een meer of een plas vaker een ruimtegevoel.

Bovenstaande is ook in schema weergegeven (dikgedrukt is significant op 1%):

	14									
	bos	land	meer	goed	wad	park	weg	hei	dijk	
15										
1	08	13	04	11	08	08	03	11	03	lang zo door
2	-03	17	06	08	13	06	05	12	15	weids zicht
3	14	11	06	12	-01	16	08	-02	00	historisch
4	10	08	00	08	04	-06	-09	00	-04	horizonvuil
5	08	00	-01	04	03	03	-04	05	05	rust en stilte
6	-09	-03	-10	-05	-06	-07	-02	00	-05	drukke
7	-03	-05	-03	-04	-02	-03	00	-06	-06	actief/passief
8	05	02	00	04	06	04	05	03	-01	soort wegen
9	09	06	05	08	12	03	-04	07	05	eenheid
10	27	10	02	10	13	14	-02	03	00	veel groen
11	07	04	14	10	09	18	03	00	15	water

25. Maatregelen om ruimte, rust en stilte te bevorderen.

Groepsverschillen:

- De aanleg van vrijliggende fiets- en wandelpaden spreekt vooral lager opgeleiden en ouderen aan.
- Het weren van sluipverkeer vooral ouderen.
- Vervuiling tegengaan vooral lager opgeleiden.
- Aparte terreinen voor lawaaisporten.

Ook uit deze resultaten blijkt dat er geen aanleiding is om groepen te onderscheiden. Er zijn enkele verschillen maar ze zijn niet systematisch. Verder blijken sommige eigenschappen de landschapsbeleving sterker te beïnvloeden dan andere. Sterke invloed hebben rust en stilte versus drukte, horizonvervuiling, het soort wegen en de eenheid van het landschap. Andere eigenschappen werken eerder differentiërend ten aanzien van groepen, zoals historisch karakter, de aanwezigheid van water, onderhoud.

Bijlage 4 De Gesprekken met het beheer en het beleid

De gesprekken staan in de volgorde waarin ze gevoerd zijn.

1 De provincie Gelderland, afdeling Bos en Natuur

In het Streekplan Veluwe is rust en ruimte opgenomen als kenmerken van het gebied die behouden moeten blijven. Dat is voor de natuur èn voor mensen èn om rust als kernkwaliteit of als intrinsieke waarde te behouden. Maatregelen die genomen worden om dat te bevorderen zijn

- het ontsnipperen van de Veluwe,
- hekken opruimen, bijv. rond wildterreinen, of particuliere tuinen,
- gebieden verkeersluw maken, bijv. door wegen af te sluiten voor gemotoriseerd verkeer, of snelheidsbeperkingen van 30 of 60 km,
- uitplaatsen en zonering van recreatie om rustige gebieden te behouden en te creëren,
- aanleg van langere, doorgaande wandel- en fietsroutes,
- ecoducten.
- Er was een maatregel dat boeren na 19.00 uur niet meer mogen werken. Deze maatregel is uitgevaardigd door VROM. Het kan zijn dat hij weer ingetrokken is.

Daarnaast zijn er in de provincie Gelderland stiltegebieden aangewezen. Dit valt onder de afdeling Milieu. Stiltegebieden zijn voor mensen aangelegd. Het zijn gebieden waar het nog relatief stil is. Ze zijn gekozen op grond van de bestaande toestand. Het zijn zowel natuur- als agrarische gebieden. Door ze aan te wijzen als stiltegebied wordt het gebied mogelijk beschermd tegen andere ruimteclaims. Overigens gaan ontwikkelingen rondom een stiltegebied gewoon door, bijv. meer vliegtuiglawaai, drukker worden van wegen etc.

Het (integraal) bosbeleid is vooral gericht op hout(productie), natuur en belevingswaarde.

Zonering is een belangrijke maatregel, zowel voor natuur als voor belevingswaarde, om rust en stilte te behouden.

Het treffen van maatregelen betekent soms ook dat het plaatselijk drukker wordt. De natuurtransferia en het boomkroonpad zijn hier een voorbeeld van. Bij ieder transferium zijn of komen één of meer attracties, bijv. een uitkijktoren, een speelbos, die een andere, eigen groep bezoekers trekt, naast de 'gewone' wandelbezoeker. Elke voorziening trekt zijn eigen groep gebruikers. Bij nieuwe attracties komen er nieuwe groepen, bij de oude.

Een maatregel tegen horizonvervuiling is subsidie voor landschappelijke inpassing van campings.

Om rust, ruimte, stilte te bewaren, moet je het onder de aandacht van het grote publiek brengen.

De intenties daartoe staan in de huidige beleidsnota's. Het is meer de vraag hoe je dit overeind houdt en hoe je het verwezenlijkt/operationaliseert, hoe je het handen en voeten geeft. Hoe kun je rust en ruimte verzilveren? Mensen zoeken dit ook voor zichzelf, bijvoorbeeld wonen op het platteland of dicht bij het bos.

Er zijn ook tegenstrijdige ontwikkelingen. Aan de ene kant wordt de Veluwe ontsnipperd, aan de andere kant wordt het aangetast door militair gebruik (laagvliegende helikopters), omliggende industrieën en snelwegen.

Ruimte, rust en stilte vallen bij de Provincie onder meerdere afdelingen, bijv. Natuur, Verkeer en Vervoer, Milieu en Water. Er is samenwerking en overleg met VROM, LNV en Rijkswaterstaat. De uitwerking van het beleid loopt vaak via gemeenten of instanties zoals het Recreatieschap. Natuurbeleid wordt samen met LNV vastgesteld, stilte met VROM. Ook zijn er diverse streekcommissies die zich ermee bezighouden. Wil een maatregel of kwaliteit aanslaan, dan moet er 'sfeer' voor zijn. Dit houdt o.a. in dat er veel overleg over gevoerd moet worden, dat er veel mensen op de hoogte gebracht worden en betrokken worden in discussies, bijv. via workshops. De Provincie regisseert vooral.

Er zijn twee uitgangspunten bij rust en stilte: 1) stilte om de stilte, als intrinsieke kwaliteit, als doel op zich. Dat betekent o.a. recreantenstromen leiden, en 2) stilte voor mensen. Dat kan wellicht ook met behulp van illusies, bijv. aanleg van groenstroken met de illusie dat ze ver doorlopen.

Relatie met enquête en behoefte aan onderzoek

Mensen lijken tevreden met het huidige niveau van rust en ruimte. Het is voor ons een vraag of er extra inspanningen nodig zijn om rust, ruimte en stilte te handhaven, en zo ja, welke. Zo wordt er regelmatig gevraagd om meer toezicht.

Voor de provincie zijn onderzoeksvragen:

- Hoe bied je ruimte, rust en stilte aan aan mensen? Wat zijn vormen daarvoor? [dit is ook een ontwerpvraag]
- Welke invullingen zijn er van de begrippen?
- Hoe concretiseer en operationaliseer je ze?

2 Staatsbosbeheer

Het recreatiebeleid van Staatsbosbeheer is erop gericht de recreant zoveel mogelijk toe te laten in haar terreinen (ca. 90% is opengesteld). Het gaat vooral om recreatievormen waarbij natuurbeleving voorop staat. Dit begrip wordt echter breed opgevat. Het omvat zowel natuur als decor als het bestuderen van planten en dieren.

Staatsbosbeheer treft verschillende maatregelen die effect hebben op rust, ruimte en stilte:

- Vervuiling tegengaan.
- Weren van gemotoriseerd verkeer / sluijperverkeer.
- Scheiden van recreatievormen (wandelen, fietsen, paardrijden, atb-routes).

- Zonering, hierdoor ontstaan drukke en rustige gebieden. De bezoekerintensiteit van een gebied is meer bepalend voor rust, ruimte, stilte dan de activiteit. Ook het aanbod van voorzieningen is van invloed op rust en stilte. In de rustige delen zijn bepaalde recreatievormen verboden, daar gaat recreatie in samenhang met natuur.
- Het routepatroon wijdmaziger maken. Deze maatregel wordt onder meer op de Veluwe uitgevoerd. Het wordt gedaan om twee doelen te bereiken: a) waarborgen van voldoende dekkingsruimte voor het wild, en b) openstellen voor bezoekers van terreindelen die voorheen waren afgesloten om het wild voldoende rustgebied te bieden. De openstelling geldt voor wegen en paden – struinen tussen de paden wordt niet bevorderd.
- Bij de ingangen of op bepaalde plekken voorzieningen maken om bezoekers te concentreren, bijv. parkeerplaatsen. Voorzieningen sturen de verdeling van bezoekers.
- Ontsnippen, bijv. via het aankopen van terreinen, ook rondom de stad. Bij areaal-ontwikkeling is stilte een bijkomende kwaliteit (= indirecte bevordering).
- Omdat de eigen mogelijkheden beperkt zijn, proberen we soms ook ontwikkelingen in de omgeving te beïnvloeden, zoals de aanleg van wegen tegenaan of verkeer uit omliggende gebieden weren. Dit werkt dan via contacten met lokale overheden of andere (natuurbeherende) instanties. Zo heeft SBB het beheer over 20.000 ha water, daarover wordt dan overleg gevoerd met Rijkswaterstaat, bijv. in 'ruimte voor rivieren'. Verder is er overleg met Defensie, bijv. over overname van terreinen door SBB of beperkt militair gebruik van SBB-terreinen.

Stilte is wel een kwaliteitskenmerk, maar de maatregelen worden vooral genomen uit het oogpunt van natuur en natuurbeleving. Zo worden er soms delen afgesloten als de avifauna verstoord wordt. Er zijn geen stiltegebieden voor mensen.

SBB heeft 4 beleidsterreinen, waarvoor doelen worden opgesteld: natuur, recreatie, bos (houtproductie) en landschap. 'Landschap' is op het ogenblik nog het minst uitgewerkt. Daarvoor is nu (weer) een landschapsarchitect(e) in dienst genomen. In het beheersplan wordt ook rekening gehouden met cultuurhistorische en aardkundige waarden binnen de terreinen. Daarover zijn bijv. contacten met het ROB en de provincies.

Voor het beleidsdoel 'Recreatie' is een enquête opgesteld om gebruik van de terreinen en wensen van recreanten te monitoren. Deze enquête wordt elk jaar in 10% van de terreinen afgenomen, zodat je na 10 jaar een herhaalmeting krijgt. Er is ook een vraag opgenomen over omgevingslawaai, o.a. omdat uit onderzoek van Visschedijk (Alterra) gebleken was dat de bezoekers van bos en natuur de afwezigheid van omgevingslawaai een belangrijk kwaliteitsaspect vinden. Rust zit er in als 'weinig mensen tegenkomen'.

Er zijn verschillende ontwikkelingen bij SBB aan de gang, waarvan sommige effect kunnen hebben op ruimte, rust en stilte, hoewel ze daar niet expliciet op gericht zijn. Bijv.:

- Het Boomkroonpad. Dit is een succes. Het is gericht op natuurbeleving, een middel om mensen in contact met de natuur te brengen. Een locatie meer centraal in Nederland was alleen beter geweest. Het is echter geen uitgangspunt voor het landelijk beleid om nu overal van die paden te maken.
- Bezoekerscentra gaan NatuurActiviteitenCentra (NAC) worden, in combinatie met een transferium. Er komt horeca bij, verhuur van fietsen en boten, speelbossen. Bij Nunspeet komt er een. Daar wordt samen met de provincie Gelderland aan gewerkt.
- Er wordt iets gedaan aan horizonvervuiling binnen de terreinen, zoals het verwijderen van electriciteitsmasten in de zandverstuiving bij Kootwijk. Dat is echter een plaatselijk initiatief, geen landelijk beleidsuitgangspunt, zoals ontsnippering dat wel is. De doelstelling is: het landschap authentiek houden.
- Het bevorderen van 'stille' activiteiten, zoals struinnatuur en paalkamperen (= kamperen onder primitieve omstandigheden).

Verder zijn er nog ontwikkelingen zoals het werken met GPS (Global Positioning System) en het uitzetten van mountainbike routes, maar dat heeft niets meer te maken met ruimte, rust en stilte (eerder integendeel).

Onderzoeksvragen:

- Beleeft men rust/ruimte/stilte anders in verschillende regio's in Nederland? [is waarschijnlijk wel bekend uit Operatie Boomhut].
- Staatsbosbeheer heeft een interne bedrijfssturingssystematiek, waarin alle terreinen ingeschaald zijn op doelen voor natuur en recreatie (hoe te komen van een abstract niveau van doelstellingen naar de uitvoering van beheer). Momenteel ontbreekt de systematiek om iets soortgelijks op te zetten voor 'Landschap'. Het gaat dan om operationalisering, bijv. om handvatten om rust en stilte te realiseren.

3 Ministerie LNV, directie GRR

Van tevoren is een aantal vragen opgestuurd.

Vragen

1. Hoe werkt het beleid van LNV voor rust en stilte in het buitengebied door in beleid op lager niveau? (buitengebied = natuurgebieden en landelijk gebied)?

Rust, ruimte, stilte en donkerte worden in het Structuurschema Groene Ruimte (SGR) genoemd als kernkwaliteiten voor het landelijk gebied. Het Ministerie van LNV gaat er vanuit dat rust en ruimte gekoppeld zijn [uit het onderzoek van Linnartz blijkt dat niet klopt; ca. de helft van de bevolking zoekt de groene ruimte op voor de rust]. Ook wordt aangenomen dat dat basisbehoeften van recreanten zijn. De kernkwaliteiten zijn benoemd om landschappen op te toetsen als er veranderingen optreden. Hierbij wordt de zogenaamde zandloperbenadering (?) gebruikt. Elke verandering (buiten de rode contouren) moet bijdragen aan de kernkwaliteiten.

In het SGR worden verder landschapstypen onderscheiden. Dit zijn de typen uit de Nota Landschap. Per type worden kernkwaliteiten benoemd, waarbij verschillende landschappen verschillende kernkwaliteiten kunnen hebben. Een verandering in het

landschap mag niet leiden tot vermindering van de kernkwaliteiten (buiten de rode contouren). Provincies maken landschapsvisies waarin dit uitgewerkt wordt; zij dragen verder zorg voor de kernkwaliteiten (wat dus ook een beschrijving van de huidige toestand inhoudt).

Het recreatiebeleid is gericht op een aantal rustige, natuurvriendelijke basisvormen (wandelen, fietsen, varen) die door een groot deel van de bevolking beoefend worden. Door het aanleggen van de EHS, recreatiegebieden, de aanleg van paden in agrarisch gebied wordt rust bevorderd. Er is geen beleid voor lawaaisporten zoals motorcrossen.

Wat de doorwerking van het beleid betreft zijn er bestuursovereenkomsten met de provincies, er zijn kaderwetgebieden (samenwerkingsgebieden met gemeenten) en de 30 grote steden hebben een samenwerkingsverband. De lagere overheden bedenken het instrumentarium.

2. Hoe wordt beleid van LNV ten aanzien van ruimte in het buitengebied vormgegeven?

Zie 1.

3. Is er een apart beleid voor natuurgebieden en het landelijk gebied?

Er is een brief van de 2^e Kamer over het plattelandsbeleid, maar dat betreft de sociaal-economische ontwikkelingen. Het concept van die brief komt van LNV. Hij overlapt gedeeltelijk met het SGR. Werkt met wat mag en niet mag binnen de gebieden van de Groene Contouren. Het overlapt ook gedeeltelijk met de stiltegebieden, maar dat is provinciaal beleid.

Wat de landbouw betreft zijn er beheersovereenkomsten. Dat wordt nog uitgebreid.

Wat natuur betreft zijn er maatregelen zoals het tegengaan van versnippering.

4. Is er samenwerking tussen LNV en andere instanties wat betreft het beleid om ruimte, rust en stilte te bevorderen? Zo ja, over wat voor soort maatregelen, en met wie?

Bij het maken van beleidsnota's wordt samengewerkt met andere ministeries, waaronder VROM. Inspectie van geluidhinder valt onder VROM.

We willen hetzelfde, je kunt het beschouwen als twee handen op één buik. Bij VROM is ook het milieubeleid. Het Nationale Milieubeleidsplan 4 is net uit. Stilte en geluidhinder worden daarin ook beschouwd. VROM stelt de normen op en heeft via de inspectie toezicht op de doorwerking van het beleid naar de lagere overheid.

Ook Verkeer en Waterstaat praat mee over het SGR, zij zitten ook in de overlegcircuits, net als VROM. GRR is vooral coördinerend, tussen ministeries, en aansturend wat betreft de Dienst Landelijk Gebied en Staats Bosbeheer.

5. Is er wel eens overleg met “lawaaimakers” of stelt de overheid alleen normen waaraan men zich moet houden – met inspectie op naleving?

Nee, er is geen overleg. Zie 4.

6. Je kunt rust en stilte direct of indirect bevorderen. Direct bijv. door het instellen van stiltegebieden, indirect bijv. door natuurontwikkeling, of het tegengaan van versnippering of vervuiling. Is er in het beleid ook aandacht voor indirecte effecten?

Met andere woorden, is er beleid op andere gebieden, zoals natuurontwikkeling, versnippering, vervuiling, die neveneffecten zouden kunnen hebben op ruimte, rust en stilte?

Zelfs direct bevorderen is moeilijk. Zo is de feitelijke controle op brommers in natuurgebieden maar gering.

Indirect bevorderen kan bijv. door zoiets als het boomkroonpad, of in het algemeen attracties en publiekstrekkers [een ander voorbeeld is de mini-Oostvaardersplas van SBB. Vergeten wordt dan echter dat dit ook nieuwe publieksgroepen trekt, en daarmee extra drukte veroorzaakt]. Dat is een middel om mensen te concentreren, en het daarmee elders rustig(er) te maken. Bij rust en stilte is het probleem meer de (on)bereikbaarheid dan de inrichting.

Eigenlijk is er voor LNV weinig of geen verschil tussen direct en indirect. Direct is bijv. het herstel van kerkepaden en het wandelen langs akkers (dat staat in het SGR). Dit is een uitbreiding van recreatiemogelijkheden. Ruimte, rust en stilte zijn daarvoor de legitimatie. Maar het bevorderen daarvan gaat ook indirect, via het aanwijzen van recreatiegebieden en de EHS.

7. Een gevoel van ruimte hangt samen met de eenheid of heelijkheid van het landschap. Dat betekent o.a. geen storende elementen. Is er beleid voor storende elementen, of zijn daar normen voor?

In het SGR worden nationale en provinciale landschappen aangewezen. Hieronder vallen de vroegere waardevolle cultuurlandschappen. Ze overlappen ook deels met de Groene Contouren. De groene contouren zijn vooral om ontwikkelingen tegen te gaan, de provinciale landschappen zijn wel gericht op ontwikkeling; daar is een op ontwikkeling gerichte, of offensieve, landschapsstrategie. Er is echter geen uitwerking in concrete maatregelen.

8. Wordt in het beleid over rust en ruimte ook wel aan functiecombinatie in groene gebieden gedacht, bijv. waterberging of waterwinning met recreatie, of natuur en extensieve landbouw?

Ja, bijv. water met natuur, water met recreatie. Water is dan de eerste functie; daaraan worden andere functies gekoppeld. Ruimte, rust en stilte zijn daarbij neveneffecten. Het gaat in eerste instantie om het combineren van recreatieve gebruikersgroepen.

9. Is er beleid om lawaaisporten zoals motorcross langs snelwegen of op industrieterreinen te situeren?

Nee, er is geen beleid van LNV voor lawaaisporten. Lagere overheden moeten dit oplossen. Wij bestrijken die gebieden niet. De Nota 'Natuur voor mensen, mensen voor Natuur' en het SGR gaan over het landelijk gebied en een stukje stad. De Nota's gaan meer over de structuur van natuur, bos en landschap dan over functies. Het SGR is vooral ruimtelijk, een uitwerking van de 5^e nota.

10. Zijn er onderzoeksvragen bij het beleid ten aanzien van ruimte, rust en stilte? Heeft het beleid behoefte aan bepaalde kennis die zou kunnen helpen bij het ontwikkelen of uitvoeren van beleid?

- Sluit het groene ruimte beleid aan bij de doelgroep jongeren? Omvatten rapporten over mensenwensen ook jongeren en hun gedrag? Is het

socialisatieproces in de maatschappij of de geboorteperiode (geboortegolf) bepalend voor recreatiegedrag van jongeren, de gezinsfase/gezinsomstandigheden of de ontwikkelingsfase van het kind?

- Is leeftijdsfase bepalend voor ruimtegebruik (stad of natuur of ...)
- Is voor skaten het aanbod aan voorzieningen een beperkende factor voor deelname?
- Leidt de toename van alternatieve zondagbestemmingen tot een afname van bos- en natuurbezoek, of tot kortere bezoeken?
- Ideeën genereren voor lagere overheden, bijv: met welke concrete maatregelen kun je ruimte, rust en stilte bevorderen? Wat zijn specifieke storende elementen voor ruimte, rust en stilte? [dus: het operationaliseren van die begrippen]

4 Ministerie van VROM, Hoofd Afdeling Toekomstverkenning en Beleidsevaluatie

De afdeling heeft twee taakvelden, capaciteit en kwaliteit. Enerzijds is er het maken van prognoses voor functies zoals woningbouw, bedrijventerreinen, etc. Dit is vooral een capaciteitsvraag. Anderzijds is er ook een meer kwalitatief gedeelte: denken over en invoering van (ruimtelijke) kwaliteiten. In beide gevallen gaat het om (denken in) processen.

In de 5^e Nota staan al meteen in Hoofdstuk 1 zeven criteria van ruimtelijke kwaliteit, waaronder ruimtelijke diversiteit, economische en maatschappelijke functionaliteit, aantrekkelijkheid, menselijke maat. Eigenlijk zijn dit twee soorten criteria, van een verschillend niveau: er zijn ruimtelijke vormgevingscriteria en criteria betreffende maatschappelijke waarden. Je zou ze eigenlijk na elkaar moeten beschouwen. Eerst de ruimtelijke differentiatie en vervolgens per type ruimte de maatschappelijke waarden. Criteria kunnen nu een verschillende plek in het hele proces van ruimtelijke ordening hebben. Wel betreffen alle criteria meer het kwaliteits- dan het capaciteitsaspect van het werk.

De Nota eindigt met een Ontwerp Planologische Kernbeslissing (PKB). Helaas wordt ruimtelijke kwaliteit hierin nog maar één keer genoemd; er is dus geen doorwerking van de zeven criteria in de PKB. Dat is jammer, want dan had je kunnen zien welke invulling de lagere overheden aan de criteria gingen geven, hoe zij ermee werken.

Dit ontwerp PKB (PKB-1) is de inspraak in gegaan. De reacties zijn de PBB-2 en momenteel worden die verwerkt in een nieuwe versie, de PKB-3. Daarin wordt explicieter ingegaan op de zeven criteria.

Daarnaast is er binnen de RPD een project gestart om de zeven criteria te verankeren en te operationaliseren, en om voor elk criterium indicatoren te benoemen. Steef Buijs is de trekker van dit project.

De PKB heeft 4 delen: Nederland in Europa (internationaal), Kwaliteit in stad en land, Stedelijke netwerken, en Water. In elk deel zijn de zeven criteria relevant, alleen variërend in gewicht en prioriteit.

Ruimte, rust en stilte worden niet expliciet opgevoerd in de 5^e Nota, noch als criteria noch als indicatoren voor criteria (voorlopig). Ze staan er wel in, maar alleen als contrast (PKB, c.8: “Contrasten tussen open en besloten gebieden en tussen drukke en stille gebieden moeten worden behouden en versterkt. Dit is een regionale ontwerp-opgave”). Daarbij staat echter niet de beleving van ruimte, rust en stilte centraal, maar de beleving van het *contrast* tussen druk en rustig. Dit is niet in overeenstemming met resultaten van onderzoek, volgens welke ruimte, rust en stilte kwaliteiten zijn die om zichzelf gezocht worden. [Noot: dit is een verschil tussen push- en pull-motieven. Als contrast is het een push-motief: teveel drukte duwt je als het ware naar buiten, naar rustige gebieden. Bij pull-motieven heeft de kwaliteit zelf aantrekkingskracht, om intrinsieke kenmerken]. Ruimte, rust en stilte zouden echter heel goed indicatoren kunnen zijn voor één of meer van de zeven criteria voor ruimtelijke kwaliteit, bijv. menselijke maat.

Verder komt stilte alleen in het beleid van VROM voor in de vorm van stiltegebieden en geluidscontouren. Deze worden geoperationaliseerd in de Balans, die eind 2001 uitkomt.

Hier kan een probleem liggen. Stiltegebieden vallen onder de afdeling Milieubeheer; geluidwetgeving = milieuwetgeving. Dat werkt met normen, en inspectie op naleving. Wordt er bijv. een vergunning aangevraagd voor een cross-terrein en valt het geproduceerde lawaai onder de norm, dan kan de vergunning niet gewijzigd worden – als het terrein de bestemming ‘recreatieve activiteiten’ heeft. Dat het dan veel beter ergens anders gelocaliseerd zou kunnen worden is echter een kwestie van waardering. Dat valt onder Ruimte, of Ruimtelijk Beleid, die zoekt naar de beste plek, maar dat is een andere afdeling. Over normen onderhandel je niet, over waarden en waarderingen kan dat wel; die kun je afstemmen op elkaar, op plaatselijke situaties en belangen, etc. Tot voor kort waren die afdelingen niet geïntegreerd, er was geen toetsing van het milieu op ruimtelijke criteria. VROM moet hierbij het voorbeeld geven, want alleen dan werkt het door naar lagere overheden. Aan die integratie wordt nu gewerkt. Dat is extra nodig omdat alleen het oplossen van klachten en het dokteren aan symptomen, zoals het plaatsen van geluidsschermen bij lawaai-overlast, niet meer afdoende werkt. Dat integreren en coördineren werkt uit via het regionaal beleid. VROM voert daarbij de regie. Het nieuw op te richten Ruimtelijk Plan Bureau kan daarbij een aanjaag-functie hebben. Het kan bijvoorbeeld ex ante evaluaties van situaties en veranderingen maken.

Het nieuw op te richten Ruimtelijk Plan Bureau (RPB) kan ook nieuwe criteria voor ruimtelijke kwaliteit ontwikkelen. Het werkt voor het hele kabinet.

De beleving van ruimte, rust en stilte zou dan volgens twee lijnen bevorderd kunnen worden:

- Via de indicatoren voor de huidige zeven criteria voor ruimtelijke kwaliteit.
- Via het werkprogramma van het RPB, bijvoorbeeld via het onderzoekprogramma ‘Mens en Ruimte’ van mevrouw Lübke.